

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ
ΑΚΟΟΛΟΓΙΑ - ΝΕΥΡΟΤΟΛΟΓΙΑ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΚΩΦΩΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ
CHARLES MICHEL DE L'ÉPÉE**

ΜΑΡΜΑΡΑ ΜΑΡΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΑΘΗΝΑ

ΜΑΙΟΣ 2019

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ
ΑΚΟΟΛΟΓΙΑ - ΝΕΥΡΩΤΟΛΟΓΙΑ**

ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

ΜΠΙΜΠΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΩΦΩΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ

CHARLES MICHEL DE L'ÉPÉE

ΜΑΡΜΑΡΑ ΜΑΡΙΑ

ΩΤΟΡΙΝΟΛΑΡΥΓΓΟΛΟΓΟΣ

ΑΘΗΝΑ

ΜΑΙΟΣ 2019

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΚΩΦΩΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ
CHARLES MICHEL DE L'ÉPÉE

ΜΑΡΜΑΡΑ ΜΑΡΙΑ

ΑΜ: 2016127
(email: marmara.ori@gmail.com)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- **ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΘΩΜΑΣ,**
Καθηγητής Ωτορινολαρυγγολογίας της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Διευθυντής της Β΄ Πανεπιστημιακής Ωτορινολαρυγγολογικής Κλινικής του Αττικού Νοσοκομείου
- **ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗΣ ΠΑΥΛΟΣ,**
Αναπληρωτής Καθηγητής Ωτορινολαρυγγολογίας της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
- **ΔΕΛΙΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ,**
Επίκουρος Καθηγητής Ωτορινολαρυγγολογίας της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΞΕΤΑΣΗΣ 28/05/2019

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Στη μνήμη του πατέρα μου

Στη μητέρα μου

Στο σύζυγό μου Θανάση

Στα παιδιά μου Αλέξανδρο και Ζαφειρία

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία αποτελεί απόρροια των προσωπικών μου ενδιαφερόντων και ολοκληρώθηκε έπειτα από εκτενή αναζήτηση και έρευνα. Θεωρώ ύψιστη υποχρέωσή μου να απευθύνω τις ευχαριστίες μου στους ανθρώπους που συνετέλεσαν ο καθένας με το δικό του τρόπο ώστε να ολοκληρωθεί η συγκεκριμένη εργασία.

Στον Καθηγητή Ωτορινολαρυγγολογίας της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Διευθυντή της Β΄ Πανεπιστημιακής Ωτορινολαρυγγολογικής Κλινικής του Αττικού Νοσοκομείου, κ. Θωμά Νικολόπουλο θέλω να εκφράσω την αμέριστη ευγνωμοσύνη και τον σεβασμό μου για την ανάθεση του θέματος της εργασίας μου καθώς και την επίβλεψή της. Οι γνώσεις και οι εμπειρίες που ως δάσκαλος μου μετέδωσε απεδείχθησαν καταλυτικές κατά τη διάρκεια εκπόνησης του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Τον Αναπληρωτή Καθηγητή Ωτορινολαρυγγολογίας της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Μπίμπα Αθανάσιο ευχαριστώ θερμά για τις υποδείξεις του, τη μεγάλη οργανωτική και επιστημονική συμβολή του, την γνώση και την στήριξη που μου παρείχε.

Στον Καθηγητή της Ιατρικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και Διευθυντή της Α΄ Πανεπιστημιακής Ωτορινολαρυγγολογικής Κλινικής του Νοσοκομείου ΑΧΕΠΑ, κ. Ιωάννη Κωνσταντινίδη τον ευχαριστώ θερμά για την παρότρυνση και τη συμπαράστασή του.

Την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ψυχοακουστικής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης του Νοσοκομείου ΑΧΕΠΑ, κα Βασιλική – Μαρία Ηλιάδου ευχαριστώ για την αμέριστη βοήθεια.

Την Καθηγήτρια Ειδικής Αγωγής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών και Διευθύντρια του Εθνικού Ιδρύματος Κωφών, κα Βενέττα Λαμπροπούλου ευχαριστώ για την παροχή εκπαιδευτικού υλικού και πηγών για την εκπόνηση της παρούσης εργασίας.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Πρωτοπρεσβύτερο της Ιεράς Μητροπόλεως Φθιώτιδος και Διδάκτορα της Θεολογίας του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, κ. Νεόφυτο Ραφαηλίδη για την εκπαιδευτική και υλικοτεχνική στήριξη που μου παρείχε.

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος	5
Περίληψη	10
Abstract	11
ΚΩΦΩΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ CHARLES	
MICHEL DE L' EPEE	13
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
2. ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ	18
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	20
3.1. Οι Στάσεις των Επικρατέστερων Πολιτισμών της	
 Αρχαιότητας Απέναντι στην Κώφωση	20
3.1.1. Αίγυπτος	20
Πάπυροι και όστρακα	21
3.1.2. Εβραϊκοί πολιτισμοί	21
Παλαιά Διαθήκη	22
Τα κείμενα του Ιουδαϊσμού	22
Καινή Διαθήκη	22
3.1.3. Μεσοποταμία	22
Ο κώδικας του Hammurabi	22
Θεραπευτικές μέθοδοι των Ασσύριων	23
3.1.4. Κίνα	23
3.1.5. Ινδία	23
3.1.6. Η κώφωση στον ισλαμικό κόσμο	23
3.1.7. Οι πολιτισμοί της νότιας Αμερικής	24
3.2. Η κώφωση στην ελληνορωμαϊκή παράδοση	24
Αρχαία Ελλάδα	24
Ρωμαϊκό Δίκαιο	25
3.3. Η κώφωση στη βυζαντινή εποχή	26
Ιουστινιάνειος Κώδικας	26

3.4. Η κώφωση κατά το Μεσαίωνα και την Αναγέννηση	27
Μεσαίωνας	27
Αναγέννηση	27
3.5. Η κώφωση κατά τον 16ο και 17ο αιώνα	28
Η εκπαίδευση των κωφών	28
Η μέθοδος της χειλεανάγνωσης	28
Η εκπαίδευση στη Μεγάλη Βρετανία	28
Η εκπαίδευση στη Γαλλία	29
Η εκπαίδευση στην Αμερική	29
3.6. Κωφοί και Εκπαίδευση στην διαχρονία	29
Η νοηματική γλώσσα	29
Προσπάθειες εκπαίδευσης των κωφών	30
Η προσέγγιση του L' Érée	31
4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ	32
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	39
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	41

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Ερωτήματα που τέθηκαν κατά την αναζήτηση της βιβλιογραφίας	19
Πίνακας 2: Περιπτώσεις που συμπεριλήφθησαν στη συστηματική ανασκόπηση	19
Πίνακας 3: Κριτήρια για την επιλογή των μελετών	20

Περίληψη

Αντικείμενο: Σκοπός της παρούσας αναδρομικής μελέτης είναι η ιστορική ανασκόπηση της εξελικτικής πορείας των χαρακτηριστικών και παραμέτρων της κώφωσης (μελέτη της πάθησης, θεραπευτική αντιμετώπιση, προσωπικές και κοινωνικές επιπτώσεις) από την αρχαιότητα έως την εποχή του Charles – Michel de l'Erée.

Μέθοδος: Ανασκοπήθηκαν εκτενώς θρησκευτικά κείμενα, αρχαία και σύγχρονα συγγράμματα, δημοσιευμένες μελέτες και κριτικές αναλυτών επί του συγκεκριμένου θέματος με βάση συγκεκριμένα κριτήρια αναζήτησης.

Αποτελέσματα: Η κώφωση σαν νοσολογική οντότητα και οι επιπτώσεις της στην επικοινωνία και κοινωνική υπόσταση των ανθρώπων απασχόλησε πολύ νωρίς γιατρούς, ερευνητές, εκφράσεις θρησκειών, πολιτειακούς και δικαστικούς θεσμούς, όπως και τα ζητήματα που απορρέουν απ' αυτούς. Ουδεμία ένδειξη υπάρχει ότι οι παθήσεις των ωτών αποτέλεσαν ιδιαίτερο κλάδο της ιατρικής κατά τους αρχαίους χρόνους. Μια θεραπευτική μέθοδος, πρωτότυπη, κάνει την εμφάνιση της στην παλαιολιθική εποχή, κατά την οποία γινόταν αποπομπή των κακών πνευμάτων που έδραζαν στο κεφάλι του ατόμου με αναπηρία, με αιχμηρά εργαλεία κατασκευασμένα από πέτρα. Για να διαφύγουν αυτά τρυπούσαν το κρανίο του πάσχοντα, πράγμα που αποδεικνύεται από την ανεύρεση τρυπημένων κρανίων και σχετικών εργαλείων. Επίσης, δεν είναι γνωστό αν η ιατρική πράξη στον εν λόγω τομέα ασκείτο από εξειδικευμένους ωτολόγους ιατρούς. Αντίθετα, φαίνεται ότι από αρχαιοτάτων χρόνων, η ιατρική στην Αίγυπτο ήταν κατανεμημένη σε πολλές ειδικότητες, παράδοση που επέδρασε και στην ελληνική ιατρική της Αλεξανδρινής εποχής. Κατά τους μεταγενέστερους χρόνους η ειδική απασχόληση γύρω από την ωτολογία υπήρξε περισσότερο λεπτομερής και αποτέλεσε κοινή ειδικότητα με την οφθαλμολογία.

Ήδη από την αρχαία εποχή είχαν διατυπωθεί διαφορετικές δοξασίες και προκαταλήψεις για την κώφωση, οι οποίες πηγάζαν από το γεγονός ότι δεν ήταν ακόμη πλήρως κατανοητή η αναπηρία. Χαρακτηριστική είναι η κοινωνική απομόνωση την οποία υφίσταντο κατά καιρούς οι κωφοί και η στέρηση βασικών τους δικαιωμάτων, όπως είναι το δικαίωμα στην εκπαίδευση, αλλά και οι προσπάθειες, κατά καιρούς, εξεύρεσης λύσεων προς την κατεύθυνση βελτίωσης της ανθρώπινης επικοινωνίας και εξομάλυνσης των δραστηριοτήτων του κωφού στην καθ' ημέρα πράξη. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το θέμα της κώφωσης και των συνεπειών

αυτής δεν πέρασε ποτέ απαρατήρητο ωθώντας τους ανθρώπους της κάθε εποχής είτε προς επίλυσή του, είτε προς περιθωριοποίηση των ατόμων που έπασχαν από τη νόσο.

Συμπέρασμα: Με την πάροδο του χρόνου η κατάσταση βελτιώθηκε και κατά τους τελευταίους αιώνες έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες τόσο κατανόησης όσο και αποδοχής της αναπηρίας καθώς και διασφάλισης των δικαιωμάτων των κωφών. Η σύγχρονη επιστημονική σκέψη διαδέχθηκε τους μύθους, δοξασίες και προκαταλήψεις, υποσχόμενη την επανένταξη των κωφών σε μια φυσιολογική καθημερινότητα και την εκπαίδευσή τους. Ο Abbé de l' Epée, όπως και άλλοι πριν και μετά από αυτόν, υπερασπίστηκαν αυτό το δικαίωμα και συνέβαλαν στην ανάπτυξη των μεθόδων που βοηθούν τους κωφούς να εκπαιδευτούν και να διεκδικήσουν μία ισότιμη θέση στην κοινωνία.

Abstract

Objective: The purpose of this retrospective study is the historical review of the evolutionary course of deafness characteristics and parameters (study of the disease, treatment modalities, personal and social impacts) from antiquity to the time of Charles – Michel de l' Epée.

Method: Religious texts, ancient and modern writings, published studies and analysts' opinions on this subject were extensively reviewed according to specific searching criteria.

Results: Deafness, as a disease entity and its implications for the communication and social status of the people, used to be a very early concern for doctors, researchers, religious expressions, state and judicial institutions, as well as the issues arising from them. There is no indication that diseases of ears were a particular branch of medicine in ancient times. One of the treatment modalities, considered being as an innovating one, appears in the Paleolithic era, during which the evil spirits that stood in the head of the disabled person were removed with the use of sharp tools made of stone. In order for the evil spirits to escape, they used to pierce the scalp of the sufferer, as evidenced by the finding of pierced skulls and related tools. Also, it is yet not known whether the medical practice in this field was performed by specialized otologist doctors. On the contrary, it seems that since ancient times, medical practice in Egypt was divided into many specialties, a tradition that influenced the Greek medicine of the Alexandrian era. In the later years, specific engagement around otology was more detailed being a common specialty with ophthalmology. Already, since the ancient times, different beliefs and prejudices

about deafness have been formulated, which stemmed from the fact that disability was not yet fully understood. Of particular importance, are the social isolation that deaf people suffered at times and the deprivation of their basic rights, such as the right to education, as well as the efforts, from time to time, in finding solutions to improve human communication and normalize the activities of the deaf person during daily activities. It is remarkable that the issue of deafness and its consequences has never gone unnoticed, thus prompting people of any era either to resolve it or to marginalize those who suffered from the disease.

Conclusion: Over the years, the situation has been improved and during recent centuries, considerable efforts have been made to both understand and accept disability as well as to assure the rights of deaf people. Modern scientific perspective succeeded in myths, beliefs and prejudices, promising the reintegration of the deaf people into a normal daily life and education. Abbé de l' Epée, like others before and after, defended this right and contributed to the development of methods that help deaf people to be educated and to claim an equal position in society.

CHARLES MICHEL DE L'EPÉE

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η απώλεια της ακοής, συμπεριλαμβανομένης και της κώφωσης, αποτελεί μία αισθητηριακή διαταραχή, η οποία δημιουργεί σημαντικές δυσκολίες στα άτομα που τη φέρουν, ανάλογα με το βαθμό και την έκταση του προβλήματος. Τα άτομα που έχουν σοβαρά προβλήματα στην ακοή τους έχουν σημαντικά εμπόδια στην επικοινωνία, η οποία βασίζεται στα γλωσσικά ερεθίσματα που υπό φυσιολογικές συνθήκες λαμβάνονται από το παιδί από τη στιγμή της γέννησής του κι έπειτα. Οι κωφοί δεν μπορούν να λάβουν ακουστικά ερεθίσματα, γεγονός που έχει σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη της ομιλίας, καθώς και γενικά στη δυνατότητά τους να επικοινωνούν με τους ανθρώπους του περιβάλλοντός τους.¹ Οι δυσκολίες είναι ακόμη περισσότερες στην περίπτωση κωφών μαθητών που προέρχονται από ακούοντες γονείς που δεν έχουν γνώση της νοηματικής γλώσσας.²

Η κώφωση αποτελεί μία μορφή αισθητηριακής αναπηρίας, εξαιτίας της οποίας ένα άτομο κατατάσσεται στην κατηγορία των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Τα άτομα που φέρουν τη διαταραχή διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: αυτή των κωφών και αυτή των βαρήκοων, ανάλογα με το βαθμό της ακουστικής απώλειας που έχει καταγραφεί. Σύμφωνα με τον ορισμό του Conference of Executives of American Schools for the Deaf, κωφό χαρακτηρίζεται ένα άτομο στην περίπτωση που δεν έχει τη δυνατότητα να αντιληφθεί και να κατανοήσει τα ηχητικά μηνύματα μέσω του ακουστικού του καναλιού, είτε με τη χρήση βοηθημάτων είτε χωρίς αυτή. Ο βαθμός της ακουστικής απώλειας σε αυτή την περίπτωση μπορεί να φτάσει ή και να ξεπεράσει τα 70 dB. Τα κωφά άτομα επικοινωνούν με τη βοήθεια του οπτικού καναλιού. Από την άλλη πλευρά, ένα άτομο μπορεί να χαρακτηριστεί ως βαρήκοο στην περίπτωση που αντιμετωπίζει δυσκολία στην κατανόηση των ηχητικών μηνυμάτων με τη χρήση μόνο της ακοής, είτε με τη χρήση βοηθημάτων είτε χωρίς αυτή. Οι βαρήκοοι έχουν μικρότερου βαθμού ακουστική απώλεια, η οποία κυμαίνεται από 35 – 69 Db.^{3,4}

Η βαρηκοΐα έχει διακυμάνσεις, ανάλογα με τον ουδό ακοής και διακρίνεται σε κατηγορίες ως ακολούθως:

1. Φυσιολογική ακοή: σε περίπτωση που η ακουστική οξύτητα κυμαίνεται από 0 έως 20 dB κάτω από το όριο του φυσιολογικού. Το άτομο που βρίσκεται σε αυτή την κατηγορία μπορεί να κατανοήσει την ομιλία όταν βρίσκεται σε απόσταση που υπερβαίνει τα έξι μέτρα και η ακοή του θεωρείται ικανοποιητική.
2. Ελαφριά βαρηκοΐα: Σε αυτή την περίπτωση το άτομο έχει απώλεια ακοής 21 έως 40 dB. Θεωρείται ότι το άτομο δεν βιώνει αρνητικές συνέπειες στην καθημερινότητά του. Μπορεί να κατανοήσει την ομιλία σε απόσταση 2 – 4 μέτρων. Η επιτυχής διάγνωση, σε αυτή την περίπτωση, μπορεί να συμβάλλει στη βελτίωση της ακουστικής δυσλειτουργίας, ενδεχομένως με τη χρήση ακουστικού, εάν αυτό κρίνεται σκόπιμο από τον θεράποντα ιατρό.
3. Μέση βαρηκοΐα: Για τα άτομα που πάσχουν από μέση βαρηκοΐα, η ακουστική απώλεια κυμαίνεται στα 41 – 70 dB. Εξαιτίας της βλάβης έχουν τη δυνατότητα αντίληψης της φωνής όταν αυτή είναι ισχυρή σε ένταση. Η μέση βαρηκοΐα υποδιαιρείται επιμέρους σε α) ήπια βαρηκοΐα (41 – 55 dB) που δεν επιτρέπει στο άτομο να ακούσει την ομιλία όταν βρίσκεται σε απόσταση μεγαλύτερη από 1 -2 μέτρα, ενώ σε ένα διάλογο δεν μπορεί να αντιληφθεί το μεγαλύτερο μέρος των λεγομένων, όταν οι συνομιλητές δεν μιλούν δυνατά ή εφόσον αυτοί δεν βρίσκονται σε σημείο στο οποίο να είναι ορατοί και β) έντονη βαρηκοΐα (56 – 70 dB), που αποτελεί ακόμη πιο δύσκολη κατάσταση, κατά την οποία η προφορική επικοινωνία είναι ιδιαίτερα δύσκολη, αφού υπάρχουν σημαντικά εμπόδια. Για το λόγο αυτό, είναι σημαντικό οι συνομιλητές του ατόμου να είναι σε θέση να βοηθήσουν την επικοινωνία.
4. Υψηλή βαρηκοΐα: Σε αυτή την περίπτωση το άτομο έχει ακουστική απώλεια 71 – 90 dB. Το άτομο μπορεί να ακούσει μόνο μία πολύ δυνατή φωνή και από απόσταση μικρότερη των 0,25 μέτρων. Έχει τη δυνατότητα να αναγνωρίζει ήχους του περιβάλλοντος, καθώς και τα φωνήεντα, ενώ δυσκολεύεται με τα σύμφωνα. Σε αυτή την περίπτωση είναι επιβεβλημένη η χρήση του ακουστικού.
5. Κώφωση, η οποία χαρακτηρίζεται από απώλεια ακοής 91 dB και πάνω.⁵
Σε κάθε περίπτωση, για να θεωρηθεί ένα άτομο κωφό ή βαρήκοο, είναι απαραίτητο να έχει γίνει η σχετική διάγνωση από τον αρμόδιο επιστήμονα.⁶
Από την άλλη πλευρά, τα άτομα με κώφωση μπορούν να διακριθούν και σε άλλες δύο κατηγορίες, οι οποίες είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη γνωστική τους λειτουργία και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται το γλωσσικό τους πεδίο επικοινωνίας. Πρόκειται για τους προγλωσσικά κωφούς και τους μεταγλωσσικά κωφούς.⁷

Στην πρώτη περίπτωση κατατάσσονται τα άτομα που παρουσίασαν την ακουστική βλάβη πριν την ηλικία των 2-3 ετών, δηλαδή πριν αναπτύξουν τη βασική δομή της γλώσσας, είτε της ομιλούμενης είτε της νοηματικής, ενώ στη δεύτερη αυτά που την ανέπτυξαν σε μεταγενέστερο χρόνο. Στην πρώτη περίπτωση οι γλωσσικές δεξιότητες είναι σαφώς μειωμένες και η επικοινωνία συναντά περισσότερα εμπόδια σε σχέση με τη δεύτερη.⁸ Εκτός από την ηλικία της εμφάνισης απώλειας ακοής, σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη ικανοτήτων επικοινωνίας έχει και η έγκαιρη διάγνωση της διαταραχής, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην άμεση παρέμβαση.⁹

Αναφορικά, τέλος, με τα αίτια της κώφωσης, αυτά μπορεί να είναι είτε κληρονομικά είτε επίκτητα, ενώ τόσο η βαρηκοΐα όσο και η κώφωση προκύπτουν ως αποτέλεσμα οργανικών και λειτουργικών διαταραχών που εντοπίζονται στο ακουστικό όργανο, το ακουστικό νεύρο ή το ακουστικό κέντρο.¹⁰

Η κώφωση αποτελεί μία κατάσταση για την οποία η κοινωνία συνολικά συχνά εμφανίζεται να είναι απληροφόρητη με αποτέλεσμα να αγνοεί βασικές πτυχές του προβλήματος. Είναι γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι εξαιτίας αυτού του προβλήματος αντιμετωπίζουν προβλήματα στην καθημερινότητά τους, ακόμη και σε ασχολίες που θεωρούνται αυτονόητες για τους υπόλοιπους ανθρώπους. Επιπλέον δυσκολίες αναδεικνύονται εξαιτίας του γεγονότος ότι, αν και η κώφωση αποτελεί μία κατάσταση που είναι γνωστή από αρχαιοτάτων χρόνων, η κοινωνία ακόμη δεν έχει αποδεχθεί πλήρως τους ανθρώπους που φέρουν αυτό το πρόβλημα. Τα κωφά άτομα δίνουν την εντύπωση ότι είναι αφηρημένοι ή αργοί στην αντίληψη και την κατανόηση και γι' αυτό το λόγο αντιμετωπίζονται με λιγότερη συμπάθεια και λεπτότητα απ' ότι οι τυφλοί και οι υπόλοιποι ανάπηροι. Γι' αυτό και έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η κώφωση αποτελεί την πλέον μοναχική αναπηρία. Το αντί υπήρξε το κέντρο διαφόρων πεποιθήσεων και παρανοήσεων μέσω της ανθρώπινης ιστορίας.

Στην αιγυπτιακή παράδοση ήταν συχνή η χρήση φράσεων που σχετίζονταν με την κώφωση, ενώ σε πλήθος παπύρων παρουσιάζονται διαφορετικές ιερογλυφικές αναπαραστάσεις με σύμβολα που αναφέρονται στους κωφούς.

Ο πάπυρος του Edwin Smith αναφέρεται στις ασθένειες των αυτιών και τις χειρουργικές παρεμβάσεις, ενώ ο πάπυρος Ebers γενικά στις ιατρικές παθήσεις. Πρόκειται για πηγές που χρονολογούνται στο δεύτερο μισό της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., ενώ έχει διατυπωθεί η άποψη ότι στην πραγματικότητα αποτελούν αντίγραφα προηγούμενων γραπτών που υπολογίζεται ότι χρονολογούνται μία χιλιετία νωρίτερα. Τα αποδεικτικά στοιχεία από την Αίγυπτο βρίσκονται εκτός από τους παπύρους και σε γλυπτά και διακοσμήσεις αρχαίων τάφων και μνημείων.

Οι δύο βασικές χρονικές περίοδοι που σχετίζονται με τον πολιτισμό της Μεσοποταμίας αναφέρονται στην περίοδο της δυναστείας του Hammurabi (1830 - 1530 π.Χ.) κατά τη διάρκεια της οποίας γράφτηκε ο κώδικας του Hammurabi, και την περίοδο του Ashurbanipal (668 - 626 π.Χ.) από την οποία σώζεται η βιβλιοθήκη όπου βρίσκονται αρχεία, τα οποία ενδεχομένως χρονολογούνται στην τρίτη χιλιετία π.Χ. Αυτές ήταν οι κύριες πηγές της κατανόησης μας σχετικά με τις απόψεις του συγκεκριμένου πολιτισμού για την κώφωση και την θεραπεία της. Ο κώδικας του Hammurabi,¹¹ είναι ο νομικός κώδικας που ήταν γραμμένος σε μια πέτρινη στήλη.¹²

Η αιγυπτιακή και η ελληνορωμαϊκή ιατρική είχαν προτείνει παράξενες συνδέσεις του αυτιού με απομακρυσμένα μέρη του ανθρώπινου σώματος, και παρόμοιες πεποιθήσεις μπορούν να βρεθούν μέσα στους επόμενους αιώνες. Ο Πλάτωνας (427-347 π.Χ.) εξέφρασε τη θεωρία ότι η ακοή είναι μια κίνηση που εκτείνεται από το αυτί και τελειώνει στην περιοχή του ήπατος. Αυτός ο ρόλος του ήπατος συνδέεται με την ιδέα ότι η ακοή επηρεάζει την ψυχή, τη σκέψη, το συναίσθημα και την επιθυμία, τους κύριους παράγοντες πνευματικής ύπαρξης που βρίσκονται στο κεφάλι, στην καρδιά και στο συκώτι.¹³

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (384-324 π.Χ.), η ακοή αποτελεί την πιο σημαντική από τις αισθήσεις, καθώς έχει σημαντική συμβολή στη νοητική ανάπτυξη του ατόμου. Πίστευε ότι οι άνδρες που είναι κωφοί είναι σε όλες τις περιπτώσεις επίσης χαζοί, δηλαδή, μπορούν να κάνουν φωνητικούς ήχους, αλλά δεν μπορούν να μιλήσουν. Θεωρούσε ότι η κώφωση συνδέεται με την αλαλία, κι αυτό γιατί, κατά τον ίδιο, η βλάβη που εντοπίζεται στα όργανα της ακοής μπορεί να επεκταθεί σε αυτά της ομιλίας. Αν και ο Αριστοτέλης χρησιμοποίησε αρχικά τον όρο άφωνος, αυτό συσχετίστηκε με άλλους αρνητικούς συνειρμούς όπως ότι το άτομο είναι ανόητο ή αδυνατεί να κατανοήσει. Οι αρνητικοί συνειρμοί αυτής της λέξης έχουν επηρεάσει βαθιά τα δικαιώματα των κωφών από τον Αριστοτέλη έως και σήμερα. Ο Αριστοτέλης δεν έκανε λόγο για την εκπαίδευση των κωφών. Ο Πλάτωνας έκανε λόγο για την ακοή, και ειδικότερα μίλησε για τη νοηματική γλώσσα, η οποία μπορεί να αξιοποιηθεί για την επικοινωνία των κωφών. Πρόκειται για την πρώτη γραπτή μαρτυρία που αφορά στην ύπαρξη νοηματικής γλώσσας.

Οι εβραϊκές και ελληνοβυζαντινές αντιλήψεις για την τέλεια εμφάνιση που πρέπει να έχουν οι ιερείς ή οι βασιλιάδες οδήγησαν στον αποκλεισμό ατόμων που είχαν συγγενείς δυσπλασίες του αυτιού, ακόμα και στον ακρωτηριασμό (κόβοντας τα αυτιά) ως μέθοδο τιμωρίας. Σύμφωνα με τη βυζαντινή αυτοκρατορική θεωρία, μόνο ένας «τέλειος» άνθρωπος θα μπορούσε να διεκδικήσει το θρόνο και ως εκ τούτου ο

ακρωτηριασμός (συμπεριλαμβανομένης της αποκοπής των αυτιών) ήταν μια συνήθης μορφή τιμωρίας σε υποθέσεις που περιλαμβάνουν εξέγερση, ισχυρισμούς στο θρόνο και θρησκευτική αίρεση. Αυτή η μέθοδος τιμωρίας αποτελούσε, όσο περιέργη κι αν ακούγεται, μια φιλανθρωπική τιμωρία με σκοπό την αντικατάσταση της πιο αυστηρής θανατικής ποινής.¹³

Άλλες πεποιθήσεις υποδηλώνουν ότι τα αυτιά, και ειδικά τα πτερύγια και οι έξω ακουστικοί πόροι των αυτιών, πιστεύεται ότι έχουν συνδέσεις με άλλα όργανα και οι θεραπείες που εφαρμόζονται τοπικά θα μπορούσαν να επηρεάσουν άλλα μέρη του σώματος και αντίστροφα. Μια τέτοια πεποίθηση αναφέρει ότι η εξαγωγή των δοντιών προκαλεί κώφωση.¹³

Η κώφωση, εκτός των άλλων, έχει συσχετιστεί και με άλλες νευρολογικές διαταραχές και αναπηρίες, κάτι που ισχύει κυρίως στις περιπτώσεις της συγγενούς κώφωσης, στην οποία συχνά συνυπάρχουν και άλλα προβλήματα. Στην περίπτωση της περιγεννητικής ασφυξίας είναι δυνατό να προκληθεί κώφωση, αλλά και άλλα προβλήματα, διανοητικά ή μη. Το 82% περίπου των νεογνών εμφανίζουν βλάβη και σε άλλα όργανα, όπως από το κεντρικό νευρικό σύστημα που φτάνει το 72%.¹⁴

Στο πλαίσιο της μελέτης των κωφών και των στάσεων απέναντι στους κωφούς τους, οι ερευνητές κατά κύριο λόγο εστιάζουν στην περίοδο που ξεκίνησε από την όψιμη αναγέννηση, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στο έργο του Cardano και του Ponce de Leon. Ωστόσο, υπάρχουν αρκετές αναφορές για τις στάσεις των ανθρώπων απέναντι στους κωφούς και σε άλλες περιόδους και πολιτισμούς με χαρακτηριστικές αυτές που σχετίζονται με τον πολιτισμό των Αζτέκων, των Ίνκας και των Μάγια.

Οι πρώτες βασικές πηγές που κάνουν λόγο για την ιατρική των Αζτέκων ήταν ο Martin de la Cruz, ιατρός από το Μεξικό που δημοσίευσε το χειρόγραφο του Badiano το 1552 και ο Bernardino de Sahagún, Ισπανός που προχώρησε στη δημοσίευση του Κώδικα της Φλωρεντίας το 1569.¹⁵ Έχει διατυπωθεί μία διαφωνία μεταξύ των μελετητών αναφορικά με το βαθμό στον οποίο υπήρξε επιρροή των σύγχρονων ευρωπαϊκών ιδεών στην ιατρική των πολιτισμών της νοτίου Αμερικής.¹⁶ Στο χειρόγραφο του Badiano περιλαμβάνονται εκτός των άλλων και θεραπείες με βότανα που χρησιμοποιούνται και για τις παθήσεις των αυτιών. Στον κώδικα της Φλωρεντίας, υπάρχει ένα τμήμα που αναφέρεται στις λοιμώξεις και τα έλκη των αυτιών, καθώς και λεξιλόγιο σχετικό με τις παθήσεις των αυτιών, όπου, ωστόσο, δεν περιλαμβάνεται η κώφωση.¹⁷

Στον πολιτισμό των Ίνκας υπήρχαν αναφορές σε δύο κείμενα.¹⁸ Πρόκειται για την Ιστορία του Νούβα Μούντο του Bernabe Cobo (1653) και το La Nueva Cronica y

Buen Gobierno του Felipe Guaman Poma de Ayala (1613). Ο πρώτος προχώρησε σε μια εκτεταμένη ανασκόπηση της ιατρικής των Ίνκας, η οποία έμοιαζε σε πολλά σημεία με αυτή των Αζτέκων, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τον κατάλογο φαρμάκων. Σημαντική ήταν, εκτός των άλλων και η επιρροή του Σαμάνου, αν και δεν υπάρχει διαθέσιμη τεκμηρίωση.

Στη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων αναπτύχθηκε ένα ιδιαίτερα σημαντικό για την κώφωση κείμενο, ο Ιουστινιάνειος κώδικας. Πρόκειται για ένα έγγραφο που κάνει αναφορά σε πέντε διαφορετικές καταστάσεις κώφωσης, ενώ διατηρούσε την αριστοτελική διάκριση ανάμεσα στον κωφό και το βωβό άνθρωπο.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει μία ιστορική αναδρομή στην έννοια της κώφωσης και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, όπως αποτυπώνονται από την αρχαιότητα έως και την εποχή του Charles – Michel de l’ Érée. Έμφαση δίνεται στην ανάδειξη των πιο σημαντικών αναφορών, αυτών που σχετίζονται με σημεία – σταθμούς στην εξέλιξη του συγκεκριμένου ζητήματος.

2. ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ

Η αναζήτηση έγινε σε επιστημονικές βάσεις δεδομένων, οι κυριότερες των οποίων είναι η Medline, η PubMed, η Embase, η Google Scholar και η Cochrane Central Registry of Controlled Trials. Οι βασικότεροι όροι με τους οποίους αναζητήθηκε η σχετική βιβλιογραφία είναι οι παρακάτω: deafness, ancient deafness, history of deafness. Δεν μπήκε κάποιο όριο χρονικού περιορισμού στην αναζήτηση των άρθρων καθώς οι αναζητήσεις ξεκινούν από αρκετά παλαιότερα. Το πρώτο χρονολογικά αποτέλεσμα τοποθετείται το 1923 και το τελευταίο άρθρο έως τη συγγραφή της παρούσας εργασίας. Κριτήρια για την αναζήτηση (Πίνακας 3) είναι άρθρα που έχουν δημοσιευτεί στην αγγλική και ελληνική γλώσσα ή έχουν γίνει δεκτά προς δημοσίευση. Μη δημοσιευμένα αποτελέσματα δεν έχουν συμπεριληφθεί. Από τις παραπάνω βάσεις δεδομένων κρατήσαμε μόνο τα άρθρα που ανασύρθηκαν μέσω της Pubmed καθώς και άρθρα που προέκυψαν από τις υπόλοιπες βάσεις. Η αρχική επιλογή των μελετών έγινε με βάση το αν οι μελέτες αφορούσαν κώφωση και την ιστορική αναδρομή αυτής από την αρχαιότητα έως και την χρονολογία επιλογής. Εκτός από τις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, χρησιμοποιήθηκε ακόμα μία πληθώρα φυσικών έντυπων μέσων.

Από τα άρθρα της PubMed μελετήθηκαν και κρατήθηκαν για τη μελέτη όσα φαίνεται, βάσει τίτλου και περίληψης, να ανταποκρίνονται στα ερωτήματα που τέθηκαν (Πίνακας 1). Περιπτώσεις οι οποίες επιλέχθηκαν για να συμπεριληφθούν στη συστηματική ανασκόπηση παρατίθενται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 1

Ερωτήματα που τέθηκαν κατά την αναζήτηση της βιβλιογραφίας

Πότε ξεκινούν οι πρώτες αναφορές κώφωσης;
Πώς αντιμετωπίζονταν οι κωφοί;
Ποιά ήταν η θέση τους στην κοινωνία;
Πότε εντοπίζονται οι πρώτες προσπάθειες εκπαίδευσης κωφών;
Πότε εντοπίζεται ο σχηματισμός και η χρήση της νοηματικής;
Ποιά η συμβολή του I' Ερέε στη νοηματική γλώσσα;

Πίνακας 2

Περιπτώσεις που συμπεριλήφθησαν στη συστηματική ανασκόπηση

Αναφορές σε διαφορετικούς πολιτισμούς και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν και αντιμετώπιζαν την κώφωση.
Αναφορές στα δικαιώματα των κωφών.
Αναφορές στην εκπαίδευση των κωφών, την εξέλιξή της και τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν από τους διάφορους δασκάλους.

Πίνακας 3

Κριτήρια για την επιλογή των μελετών

Επιλογή βιβλιογραφίας που αφορά μόνο ερευνητικές μελέτες

Η γλώσσα δημοσίευσης είναι η αγγλική και η ελληνική

Βιβλιογραφία σχετική με την ιστορική αναδρομή της κώφωσης

Βιβλιογραφία σχετική με τη θεραπευτική αντιμετώπιση της κώφωσης

Βιβλιογραφία σχετική με την εκπαίδευση των κωφών και την εξέλιξη αυτής

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3.1. Οι Στάσεις των Επικρατέστερων Πολιτισμών της Αρχαιότητας Απέναντι στην Κώφωση

3.1.1. Αίγυπτος

Πολλοί ερευνητές έχουν εστιάσει στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο η κοινωνία αντιμετώπιζε την κώφωση και γενικότερα τα προβλήματα της ακοής κατά τους προ Χριστού αιώνες. Χαρακτηριστικό είναι το έργο του Frayne, ο οποίος προχώρησε στη μετάφραση μίας επιγραφής που προέρχεται από σφραγίδα όπου απεικονίζεται η πριγκίπισσα Tutanapshum, η κόρη του βασιλιά Naram – Sin (2260 – 2223 π.Χ.). Η γυναικεία μορφή κάθεται και συνοδεύεται από άλλη μία γυναίκα, η οποία κατά πάσα πιθανότητα ήταν μια κωφή υπηρέτρια, που κατά την επιγραφή φέρεται να ονομάζεται Aman-Eshtar, και στέκεται μπροστά στην πριγκίπισσα.

Μάλιστα, στο κείμενο της επιγραφής αναγνωρίζουν την αναφορά στην κώφωση, αν και άλλοι μελετητές, όπως οι Westenholz και Oelsner, δε συμφωνούν με αυτή την άποψη και θεωρούν ότι ο όρος *U.HUB* χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει όχι τον κωφό, αλλά κάποιον επαγγελματικό προσδιορισμό ή όνομα.¹⁹

Πάπυροι και όστρακα. Ο πάπυρος Ebers, που γράφτηκε το 1500 π.Χ. και βρέθηκε σε έναν τάφο στη Θήβαι το 1858, δηλώνει ότι η αναπνοή της ζωής εισέρχεται από το δεξί αυτί και η αναπνοή του θανάτου από το αριστερό αυτί. Αυτή η παράξενη έννοια για τα αυτιά ως οδός αναπνοής αναφέρθηκε μερικούς αιώνες αργότερα από τον Έλληνα φιλόσοφο Αλκμέων, το 580 π.Χ., όταν ο ίδιος επιβεβαίωσε ότι οι αίγες αναπνέουν από τα αυτιά τους.¹³ Στον πάπυρο του Ebers γίνεται αναφορά στις επιπτώσεις της κώφωσης στην ομιλία.²⁰ Η συγκεκριμένη παράμετρος αργότερα απασχόλησε και τον Αριστοτέλη. Επιπλέον, παρουσιάζεται μία θεραπεία για την απώλεια ακοής. Σε άλλους παπύρους που χρονολογούνται κατά το 1350 – 1200 π.Χ. προτείνονται και άλλες θεραπείες, μεταξύ των οποίων και η εισαγωγή του δηλητηρίου του σκορπιού στο αυτί.²¹

Στην περιοχή της Αιγύπτου έχουν βρεθεί πολλά θραύσματα από όστρακα, παπύρους και περγαμηνές, που περιλαμβάνουν μικρά κείμενα γραμμένα στην ελληνική ή την κοπτική γλώσσα. Τα κείμενα αυτά χρονολογούνται από τις αρχές του 5ου έως τις αρχές του 7ου αιώνα μ.Χ. Τα όστρακα αυτά περιλαμβάνουν στοιχεία της αιγυπτιακής παράδοσης. Ορισμένα από αυτά έχουν γραφεί από έναν υπάλληλο που ονομαζόταν Hogus. Σε ένα αναφέρεται ο Enoch, ο οποίος ήταν οδηγός καμήλας. Επρόκειτο για έναν κωφό εργαζόμενο, ο οποίος κατείχε αυτή τη θέση παρά την αναπηρία του και εκτελούσε με επιτυχία τις οδηγίες που του δίνονταν.¹⁹

3.1.2. Εβραϊκοί πολιτισμοί

Αναφορές στην κώφωση δεν υπήρχαν μόνο στην περίπτωση της Αιγύπτου, αλλά και σε άλλους πολιτισμούς των αρχαίων χρόνων. Σύμφωνα με τον Ginzberg Louis, υπάρχει αναφορά σε μία εβραϊκή κοινότητα που ζει εξόριστη στην Περσία. Μεταξύ των ατόμων που αποτελούν αυτή την κοινότητα υπήρχε και ένας ευγενής, με το όνομα Μαρδοχαίος, ο οποίος κάνει λόγο για την ανιψιά του, την Εσθήρ, μελλοντική σύζυγο του βασιλιά Ασούερου. Ο Μαρδοχαίος αναφέρει ότι γνώριζε τη γλώσσα των κωφών και μπορούσε να ερμηνεύσει τις χειρονομίες που χρησιμοποιούνταν από τα κωφά άτομα για να επικοινωνήσουν.¹⁹

Μεταξύ των πιο πρόσφατων επιγραφών, μία από την εποχή του Ναβουχοδονόσωρα Ι (περ. 1140 π.Χ.) απειλεί με δεινά κάθε άτομο που προσπαθεί να βλάψει ή που εμπαίζει ανόητο, κωφό, τυφλό άνθρωπο. Παρόμοια θεωρείται ότι θα είναι η μοίρα για όσους φέρονται εναντίον των κωφών και στη διάρκεια της βασιλείας του Μαρδούκ Βαλαντάν, βασιλιά της Βαβυλώνας από το 721 έως το 710 π.Χ.

Παλαιά Διαθήκη. Μέσα στην Παλαιά Διαθήκη, έγγραφα σχετικά με τις ημερομηνίες των προβλημάτων ακοής αναφέρονται στη ζωή του Μωυσή (περίπου 1200 π.Χ.). Έτσι, στην Έξοδο²² μπορούμε να διαβάσουμε, «Και ο Κύριος είπε προς αυτόν», «Ποιος έχει κάνει το στόμα του ανθρώπου; Ή ποιος κάνει τον ηλίθιο ή τον κωφό, τον βλέποντα ή τον τυφλό; Δεν είμαι εγώ ο Κύριος;» Αυτή η θετική προσέγγιση στην κώφωση ήταν επίσης που αντανakλάται στο Λευιτικό,²³ όπου και πάλι, επικοινωνώντας με τον Μωυσή, ο Θεός αναφέρθηκε ως εξής: «Δεν πρέπει να ξεχνάτε τους κωφούς, ούτε να αποκλείετε τους τυφλούς, αλλά να φοβάστε τον Θεό σας. Εγώ είμαι ο Κύριος»¹⁹

Τα κείμενα του Ιουδαϊσμού. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα από τη βιβλιογραφία του 1^{ου} π.Χ. αιώνα όπου γινόταν αναφορά στους γιους ενός ραβίνου που ήταν κωφός, ωστόσο σημείωνε ιδιαίτερα θετικές επιδόσεις στη διάρκεια των σπουδών του, μπορούσε να κατανοήσει τον νόμο και τις παραμέτρους του, ενώ κατείχε και θέση ευθύνης κατά την εποπτεία της προετοιμασίας των τελετουργικών στο ναό της Ιερουσαλήμ. Πρόκειται για μία κατάσταση που μελετήθηκε από τους ερευνητές και θεωρήθηκε ότι είναι ενδεικτική των λόγων για τους οποίους είναι απαραίτητο ο νόμος να επιδέχεται ευρύτερης ερμηνείας, αφού διαφάνηκε ότι για πολλούς κωφούς είναι δυνατή η κατανόηση και η επικοινωνία, ακόμη και η ανάληψη σημαντικών θέσεων ευθύνης.

Καινή Διαθήκη. Στο κείμενο της Καινής Διαθήκης και συγκεκριμένα στο κατά Μάρκον Ευαγγέλιο^{24,25} γίνεται αναφορά σε ένα από τα θαύματα του Χριστού, στο οποίο θεραπεύει έναν κωφό και άλαλο άνθρωπο, φέρνουν προς αυτόν έναν κωφό που είχε εμπόδιο στην ομιλία του και τον παρακαλούν να βάλει το χέρι του πάνω του. Ο Χριστός πράγματι τοποθέτησε το χέρι του στα αυτιά του και τη γλώσσα του και τον θεράπευσε.

Από την άλλη πλευρά, στην επιστολή του Παύλου προς τους Ρωμαίους δεν αντικατοπτρίζεται η ίδια θετική στάση, αφού εκεί αναφέρεται ότι η πίστη προέρχεται από την ακρόαση. Το χωρίο αυτό χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα για να υποδηλώσει ότι οι κωφοί δεν ήταν σε θέση να συμμετέχουν στη χριστιανική πίστη¹⁹. Σταδιακά, μέσα από τους Κανόνες των Αποστόλων αναφέρεται ότι υπάρχει ποινή, ακόμη και αφορισμού για τους κληρικούς ή και τους λαϊκούς που χλευάζουν τους αναπήρους.²⁶

3.1.3. Μεσοποταμία

Ο κώδικας του Hammurabi. Παρόλο που δεν περιέχει κάτι συγκεκριμένο για την κώφωση, αναφέρεται γενικά στην ιατρική πρακτική και ενθαρρύνει την παροχή φροντίδας σε όσους έχουν ιατρική ανάγκη. Στις πηγές που προέρχονται από τη

βιβλιοθήκη επισημαίνεται ότι η κώφωση κατά κύριο λόγο αποτελούσε επίπτωση λοιμώξεων του αυτιού. Ακόμη, διατυπώνεται η άποψη ότι οι γυναίκες που στη διάρκεια της εγκυμοσύνης τους έχουν πιο χαμηλή κοιλιά μπορεί να γεννήσουν παιδί κωφό ή με νοητική υστέρηση.¹⁹

Θεραπευτικές μέθοδοι των Ασσύριων. Το 1930 μεταφράστηκε από τον Campbell Thompson²⁷ ένα έγγραφο που αναφερόταν στον τρόπο με τον οποίο οι Ασσύριοι θεράπευαν τις ασθένειες των αυτιών. Στο κείμενο αυτό υπήρχαν περισσότερες από 50 θεραπευτικές προσεγγίσεις, από τις οποίες οι 4 αφορούσαν την κώφωση ή την απώλεια ακοής. Η αντιμετώπιση της απώλειας της ακοής, από την άλλη πλευρά, είναι πιο ρεαλιστική και είχε ως βάση την τοποθέτηση ελαιούχων σταγόνων στον έξω ακουστικό πόρο.

3.1.4. Κίνα

Η πιο σημαντική περίοδος για την ανάπτυξη της ιατρικής των κινέζων ήταν αυτή που ξεκίνησε από την εποχή της δυναστείας των Zhou (11ος αιώνας – 771 π.Χ.) μέχρι το τέλος της δυναστείας των Χαν (221 π.Χ. - 220 μ.Χ.). Το ιατρικό κείμενο Huangdi Neijing, το οποίο αποτελεί τη βάση της κινέζικης παραδοσιακής ιατρικής και η τελική του μορφή χρονολογείται στα 206 π.Χ., κάνει λόγο για την ισορροπία ανάμεσα στο Γιν και το Γιανγκ, καθώς και για τα πέντε στοιχεία, το νερό, το ξύλο, τη φωτιά, τη γη και το μέταλλο.¹⁹ Η ακοή, σύμφωνα με το κείμενο, είναι συνδεδεμένη με το Γιν και με το νερό, ενώ βασίζεται, όπως και η υγεία γενικότερα, στην ισορροπία ανάμεσα στα διαφορετικά στοιχεία. Η διατήρηση της ισορροπίας των στοιχείων στο σώμα σχετίζεται με την ταοϊστική φιλοσοφία.²⁸

3.1.5. Ινδία

Στα νομικά κείμενα που προέρχονται από την αρχαία Ινδία παρουσιάζονται και οι στάσεις του πολιτισμού απέναντι στην κώφωση, η οποία φαίνεται να ήταν αρνητική.²⁹

3.1.6. Η κώφωση στον ισλαμικό κόσμο

Υπάρχουν δύο φράσεις του Κορανίου ή όροι που συνήθως μεταφράζονται ως "κώφωση". Η πρώτη είναι η φράση, ή μια έκφραση της φράσης, "*fi adhanihim waqar*". Αυτό συχνά μεταφράζεται ως "τα αυτιά τους είναι κουφά" αλλά μπορεί επίσης να μεταφραστεί ως "υπάρχει βάρος στα αυτιά τους", ή, "τα αυτιά τους δεν ακούνε". Πρέπει να δώσουμε προτίμηση σε μία από αυτές τις μεταφράσεις καθώς

είναι ακριβείς, και αποφεύγουν να συνδέουν την κώφωση με μια πνευματική ανεπάρκεια. Η δεύτερη λέξη που χρησιμοποιείται στο Κοράνι που μεταφράζεται ως κώφωση παρουσιάζει περισσότερο μια πρόκληση, γιατί ο όρος “*summ*” μπορεί πράγματι να σημαίνει την κώφωση ενός ατόμου, αν και οι παραλλαγές αυτού του όρου έχουν πολύ περισσότερες μεταφορικές χρήσεις στην κλασική αραβική.

3.1.7. Οι πολιτισμοί της νότιας Αμερικής

Ήδη από τον 16ο αιώνα έχουν αποκαλυφθεί στοιχεία που σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο η κώφωση αντιμετωπιζόταν από τους ανθρώπους των σημαντικών αυτών πολιτισμών. Όσον αφορά τους Μάγια, είναι ιδιαίτερης σημασίας το κείμενο *El Judío*, όπου περιγράφεται η χρήση ενός βοτάνου με μέλι, το οποίο τοποθετείται στο αυτί με στόχο την ανακούφιση του πόνου, του πύον και τη θεραπεία της κώφωσης. Το συγκεκριμένο βιβλίο έχει προκαλέσει πληθώρα αντιδράσεων, ενώ έχει δεχθεί και πολλές τροποποιήσεις από την πρώτη έκδοσή του κι έπειτα.³⁰

3.2. Η Κώφωση στην Ελληνορωμαϊκή Παράδοση

Αρχαία Ελλάδα. Ο Ηρόδοτος κάνει αναφορά στις Ιστορίες του για τον κωφό υιό του βασιλιά Κροίσου, ο οποίος είχε δύο παιδιά: έναν γιο με σωματική αναπηρία και έναν κωφό.

Ο Ασκληπιός, ο θεός που σχετίστηκε με την ιατρική, ήταν γιος του Απόλλωνα. Η λατρεία του ήταν διαδεδομένη στην Ελλάδα, αλλά και αργότερα στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία.³¹ Η θεραπεία προερχόταν από τον ίδιο το θεό. Οι μεγαλύτεροι ναοί ήταν αυτοί της Επιδάουρου, της Κορίνθου και της Κω. Σε αυτούς προσφέρονταν θεραπείες για όλες τις παθήσεις, συμπεριλαμβανομένων και των παθήσεων της ακοής. Μάλιστα, στην Επίδαυρο βρέθηκε και ένα φάρμακο το οποίο φαίνεται ότι χορηγούταν στη διάρκεια της εγκυμοσύνης για τη θεραπεία της κώφωσης. Η ακουστική θεωρία του Ιπποκράτη, μέρος της γενικότερης αυτής περί των αισθήσεων, συμπίπτει σε πολλά σημεία με τις θεωρίες του Αναξαγόρα, Πλάτωνα και πολλών άλλων. Η εν λόγω θεωρία αποτελούσε μια πλάνη, ήταν όμως πλήρως αιτιολογημένη θεωρητικά. Κεντρική ιδέα της περί αισθήσεων θεωρίας του Ιπποκράτη είναι ότι υπό την επήρεια των αισθητών δυνάμεων η ψυχή κινείται, θερμαίνεται, ξεραίνεται και αφού καταναλώσει το υγρό, πονάει. Ειδικά για την ακοή, οι χυμοί του σώματος κατεβαίνοντας από την κεφαλή προς τα κάτω άκρα, όπου σταθούν προκαλούν διαταραχές, εν προκειμένω για το αυτί,

μείωση της ακοής. Αν στη συνέχεια κατέλθουν περαιτέρω και αποβληθούν από το έντερο, ή από άλλη οδό (ρινική καταρροή, επίσταξη, έμετος), το αυτί αποσυμφορείται και παύει η διαταραχή της ακοής. Αντίστροφα, αν ανακοπεί η αποβολή των εκκριμάτων, αυτά αθροίζονται στην κεφαλή φράζοντας τους πόρους του αυτιού προκαλώντας κώφωση.³²

Ρωμαϊκό Δίκαιο. Σε γενικές γραμμές κατά το Ρωμαϊκό δίκαιο, ο κωφός και/ή άλαλος είναι άτομο είτε με νοητική υστέρηση ή σοβαρά πάσχον.³³ Στην περίπτωση κατοχής υψηλών θέσεων κρατικών αξιωματούχων, η κύρια μέριμνα και φιλοδοξία της γερουσίας και της τοπικής αριστοκρατίας ήταν ο παντελής αποκλεισμός από τις εν λόγω θέσεις των ατόμων με κώφωση και/ή αλαλία χωρίς όμως τα άτομα αυτά να στερούνται των υποχρεωτικών βασικών κρατικών αγαθών και υπηρεσιών. Αν και υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις σχετικά με τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή γερουσιαστών με επίκτητη κώφωση, κύρια σαν επακόλουθο του γήρατος, δεν υπάρχουν μαρτυρίες για κωφούς αριστοκράτες.³⁴

Τόσο οι κωφοί όσο και οι άλαλοι, και κατ' επέκταση οι κωφάλαλοι, δεν είχαν καμία δυνατότητα ανάληψης οποιασδήποτε κηδεμονίας. Κατά τον ίδιο τρόπο όπως οι πληβείοι και οι διανοητικά καθυστερημένοι, οι κωφοί/άλαλοι δεν είχαν το δικαίωμα να γίνουν δικαστές. Αυτοί που έπασχαν από συγγενή κώφωση και/ή αλαλία, στερούνταν του δικαιώματος σύνταξης νόμιμης διαθήκης³⁵ με συνέπεια τη μη δυνατότητα αποδοχής κληρονομιάς εκ μέρους των συγγενών. Σε συμμόρφωση με τις προαναφερθείσες απαγορεύσεις, οι κωφοί/άλαλοι δεν είχαν εξουσιοδότηση για συμμετοχή σε κληροδοτήματα ή ως παριστάμενοι μάρτυρες κατά τη σύνταξη μιας διαθήκης. Φαίνεται, ότι το Ρωμαϊκό δίκαιο έδινε τη δυνατότητα τέλεσης γάμου σε κωφούς/άλαλους, όπως επίσης και του δικαιώματος απελευθέρωσης υφιστάμενων σκλάβων μέσω μιας ιδιόρρυθμης διαδικασίας με τη μεσολάβηση του γιού, την παρουσία κάποιου φίλου ως μάρτυρα ή τη σύνταξη επιστολής απελευθέρωσης. Οι κωφοί/άλαλοι στερούνταν του δικαιώματος οποιασδήποτε νομικής ενέργειας ή αγωγής στο Πραιτόριο. Το ίδιο ίσχυε και για παιδιά ηλικίας κάτω των δεκαεπτά ετών. Παρόλα αυτά, για ανθρωπιστικούς λόγους, το Πραιτόριο ή κάποιο άλλο πρόσωπο είχε τη δυνατότητα να ορίσει δικηγόρο και για τις δύο προαναφερθείσες κατηγορίες πολιτών ώστε να υπάρχει δυνατότητα εκπροσώπησης σε περίπτωση αδυναμίας εύρεσης συνηγόρου εκ μέρους των ιδίων. Είναι προφανές ότι ούτε οι ανήλικοι ούτε οι κωφοί/άλαλοι είχαν το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης υπέρ κάποιου τρίτου ατόμου.

3.3. Η κώφωση στη βυζαντινή εποχή

Ο Ηράκλειος (575–641) υπήρξε αυτοκράτορας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Παντρεύτηκε την Ευδοκία και απέκτησε μαζί της δύο παιδιά. Μετά το θάνατό της παντρεύτηκε την ανιψιά του Μαρτίνα, με την οποία απέκτησε και άλλα παιδιά. Μάλιστα, ένας από τους γιους τους, ο Θεοδόσιος, ήταν κωφός.³⁵ Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος (750 – 828) αναφέρει το συγκεκριμένο γεγονός. Σε συνδυασμό με το ότι δύο ακόμη από τους γιους τους αντιμετώπιζαν κινητικές δυσκολίες, ο Νικηφόρος καταλήγει ότι πρόκειται για τιμωρία για τον σκανδαλώδη γάμο τους, η οποία προήλθε από τον Θεό. Σε λατινικό κείμενο ο Θεοδόσιος αναφέρεται ως «*filius surdus*». Ο πατέρας του κανόνισε από πολύ μικρή ηλικία τον γάμο του, ενώ δόθηκε και ιδιαίτερη προσοχή στην ανατροφή και την εκπαίδευσή του. Αυτό κατέστη δυνατό με πολλούς τρόπους. Φαίνεται ότι ορισμένοι από τους υπαλλήλους φρόντιζαν για την ασφάλεια και την ευημερία του κωφού νέου, ενώ είχαν αναπτυχθεί και ένα σύστημα επικοινωνίας μεταξύ τους. Πιθανό θεωρείται, επίσης, να είχαν επιλεγεί και άλλοι κωφοί νεαροί από την αυτοκρατορία, οι οποίοι θα αποτελούσαν συντρόφους για τον Θεοδόσιο. Το τέλος της Μαρτίνας και των γιων της δεν ήταν καλό, αφού έπειτα από το θάνατο του Ηράκλειου το 614, φυλακίστηκαν και ακρωτηριάστηκαν από τους εχθρούς τους έτσι ώστε να μην μπορούν να διεκδικήσουν το θρόνο της αυτοκρατορίας.

Ιουστινιάνειος Κώδικας. Το κείμενο αυτό είναι γνωστό, εκτός των άλλων, και για τη σκληρότητά του απέναντι στα κωφά άτομα, αφού αφαιρούσε τα δικαιώματα από τους εκ γενετής κωφούς.⁴ Σε αντίθεση με το Ρωμαϊκό Δίκαιο που αναφέρεται στους αναπήρους συνολικά με τον όρο *μαινόμενοι*, ο Ιουστινιάνειος Κώδικας αποτελεί μία προσπάθεια διαφοροποίησης της αντιμετώπισης των κωφών. Αρχίζουν να αλλάζουν σταδιακά οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούνται και για πρώτη φορά αναγνωρίζονται κάποια ατομικά τους δικαιώματα.³⁶

Στο κείμενο αυτού του κώδικα αναγνωρίζονται πέντε κατηγορίες κώφωσης, οι οποίες, εκτός των άλλων, περιγράφουν τις δυνατότητες και τα δικαιώματα των ατόμων που περιλαμβάνονται στην καθεμία. Οι κατηγορίες είναι οι ακόλουθες:

1. Φυσική κωφότητα (εκ γενετής). Πρόκειται για μία κατηγορία που περιλαμβάνει άτομα, τα οποία δεν έχουν το δικαίωμα να προχωρήσουν στη σύνταξη διαθήκης, αποκλείονται από την απόκτηση κληροδοτημάτων οποιουδήποτε είδους, ενώ δεν τους επιτρέπεται να παραχωρήσουν ελευθερία σε άλλο άτομο. Οι ρυθμίσεις για τη φυσική κωφότητα είναι κοινές για τα δύο φύλα.

2. Επίκτητη κωφालαλία. Στην περίπτωση αυτή υπάρχει διαφοροποίηση όταν το άτομο έχει δεχθεί εκπαίδευση πριν αποκτήσει τη βλάβη. Υπό αυτή την έννοια, δεν υφίστανται οι απαγορεύσεις που αναφέρονταν στην προηγούμενη παράγραφο και το άτομο έχει το δικαίωμα να κάνει τις ενέργειες που απαγορεύονται σε όσους έχουν εκ γενετής βλάβη.

3. Φυσική κώφωση (εκ γενετής). Σε αυτή την περίπτωση το άτομο έχει τη δυνατότητα να συντάξει διαθήκη σχετικά με τα κληροδοτήματά του, καθώς και να παραχωρεί ελευθερία σε άλλους. Δεν υπάρχει κάτι που να τον εμποδίζει να προχωρήσει σε αυτές τις πράξεις εξαιτίας της κατάστασής του.

4. Επίκτητη κώφωση. Τα άτομα που έχουν επίκτητη κώφωση, καθώς θεωρείται ότι βρίσκονται στο επιθυμητό επίπεδο εκπαίδευσης και είχαν κατακτήσει τις δεξιότητες που απαιτούνται πριν αποκτήσουν τη βλάβη, είναι σε θέση για να κάνουν οτιδήποτε επιθυμούν.

5. Επίκτητη ή φυσική αλαλία. Το άτομο που έχει αυτή τη διαταραχή, είτε είναι επίκτητη είτε οφείλεται σε εκ γενετής αίτια, είναι σε θέση, εφόσον έχει λάβει επαρκή διαπαιδαγώγηση, να απολαμβάνει όλα τα νομικά του δικαιώματα.⁴

3.4. Η κώφωση κατά το Μεσαίωνα και την Αναγέννηση

Μεσαίωνας. Συναντάμε περιπτώσεις που καταδεικνύουν το γεγονός ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο θεωρείτο ότι ένα κωφό και άλαλο άτομο δεν είχε τη δυνατότητα να εκπαιδευτεί ώστε να μάθει να μιλάει ή να γράφει, γι' αυτό και όπου αυτό συνέβη θεωρήθηκε ότι περιείχε το στοιχείο του θαύματος. Μία πολύ γνωστή τέτοια περίπτωση ήταν αυτή που αναφέρεται στον Ιωάννη, Επίσκοπο του Hagulstad, ο οποίος ανέλαβε να διδάξει την ομιλία σε έναν κωφό νέο, εγγεῖρημα που στέφθηκε με επιτυχία. Επιπλέον, ο Αγρικόλας αναφέρει μία παρόμοια περίπτωση κωφού νέου που έμαθε να μιλάει.³⁷ Τα κωφά άτομα, σε γενικές γραμμές, ωστόσο, δεν απολάμβαναν το δικαίωμα στην εκπαίδευση στη διάρκεια του Μεσαίωνα.

Αναγέννηση. Κατά την περίοδο της Αναγέννησης που ακολούθησε τους χρόνους του Μεσαίωνα και σηματοδότησε την έναρξη μίας εποχής μεγάλης πνευματικής ανάπτυξης, άρχισαν να διαμορφώνονται διαφορετικές απόψεις για την κώφωση, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από μεγαλύτερη ανεκτικότητα και αποδοχή των κωφών και των προβλημάτων τους. Ο ιταλός ιατρός Girolamo Gardano κατά τον 16ο αιώνα προχώρησε στη διατύπωση της άποψης ότι οι άλαλοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν την ανάγνωση για να ακούσουν και τη γραφή για να μιλήσουν³⁷.

3.5. Η Κώφωση Κατά τον 16ο και 17ο Αιώνα

Η εκπαίδευση των κωφών: Ο Pedro Ponce de Leon αποτέλεσε τον πρώτο δάσκαλο των κωφών. Αυτός προχώρησε στην ίδρυση ενός σχολείου μέσα στο μοναστήρι κι εκεί προσκάλεσε τα κωφά παιδιά των Ισπανών ευγενών για να διδαχθούν πλήθος διδακτικών αντικειμένων, μεταξύ των οποίων σημαντική θέση κατείχαν η ανάγνωση και η γραφή στη βάση των οποίων δίδασκε τον προφορικό λόγο. Ο ίδιος χρησιμοποίησε το δακτυλικό αλφάβητο για τη διδασκαλία, ενώ δεν είναι γνωστό αν χρησιμοποιούσε και νοήματα. Το αλφάβητο που ανέπτυξε έδινε την ευκαιρία στον μαθητή να διαβάσει γράμμα γράμμα κάθε λέξη που του δινόταν. Το αλφάβητο ήταν βασισμένο σε απλές χειρονομίες που χρησιμοποιούνταν από μοναχούς που ζούσαν στη σιωπή.³⁸

Η μέθοδος της χειλεανάγνωσης. Ο Juan Pablo Bonet πρώτος προχώρησε στην εφαρμογή της μεθόδου της χειλεανάγνωσης. Με τη μέθοδο αυτή επεδίωξε να αναπτύξει την ομιλία των κωφών και μέσω αυτής να πετύχει την πνευματική τους ανάπτυξη. Ο Bonet έδινε ιδιαίτερη σημασία στην έγκαιρη παρέμβαση από το περιβάλλον του κωφού ατόμου, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η γλωσσική του ανάπτυξη. Θεωρούσε ότι οι άνθρωποι που ζουν με κάποιον κωφό είναι υποχρεωμένοι να χρησιμοποιούν τη μέθοδο του δακτυλικού αλφαβήτου για τη μεταξύ τους επικοινωνία. Παράλληλα, υποστήριξε ότι οι κωφοί μπορούν να αναπτύξουν τον λόγο με την αξιοποίηση του δακτυλικού αλφαβήτου. Εξάλλου, θέση του ήταν ότι η πρώιμη εκπαίδευση είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη του λόγου.³⁸

Ο Johann Konrad Ammann χρησιμοποίησε κατά κόρον τη μέθοδο της χειλεανάγνωσης για τους κωφούς μαθητές του, ενώ πίστευε ότι είναι σκόπιμο αυτοί να μιμούνται τις κινήσεις του λάρυγγα του δασκάλου τις οποίες αντιλαμβάνονταν τοποθετώντας εκεί τα χέρια τους όταν αυτός μιλά, μια άσκηση ωφέλιμη, αλλά και επίπονη. Μία άλλη χρήσιμη άσκηση ήταν η μίμηση των κινήσεων των χειλιών και της γλώσσας του δασκάλου, για την οποία ο κωφός χρησιμοποιούσε έναν καθρέφτη.³⁷

Η εκπαίδευση στη Μεγάλη Βρετανία. Το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των κωφών στην περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας έγινε πιο έντονο έπειτα από ένα άρθρο του Sir Kenelm Digby που αφορούσε έναν νέο που αν και είχε απολέσει την ακοή του από την ηλικία των 2 ετών, μπορούσε να μιλά και να κατανοεί το λόγο. Το άρθρο αυτό κινητοποίησε τη μελέτη του τρόπου έκφρασης και επικοινωνίας των κωφών. Ο William Holder ήταν ο πρώτος δάσκαλος κωφών στη Μεγάλη Βρετανία. Χρησιμοποίησε τη γραφή και το δακτυλικό αλφάβητο, καθώς και τη χειλεανάγνωση,

ενώ τόνισε τη σπουδαιότητα της προσπάθειας που ο ίδιος ο κωφός είναι διατεθειμένος να κάνει για την εκμάθησή της. Έδωσε έμφαση στη διδασκαλία των φθόγγων που είναι πιο δύσκολο να γίνουν κατανοητοί μέσω της χειλεανάγνωσης.³⁹ Ένας ακόμη δάσκαλος, ο John Wallis, ξεκινούσε μελετώντας τις κινήσεις των χεριών κι έπειτα με το δακτυλικό αλφάβητο και τη γραφή, ενώ στη συνέχεια προχωρούσε στη διδασκαλία της άρθρωσης, την οποία θεωρούσε ξεχωριστό κεφάλαιο στη διδασκαλία του.³⁹

Η εκπαίδευση στη Γαλλία. Στη Γαλλία ο πρώτος δάσκαλος των κωφών ήταν ο Pereira, ο οποίος ήταν πρωτοπόρος στην αναγνώριση της αξίας των νοημάτων για την εκπαίδευση των κωφών, αν και έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην ανάπτυξη του προφορικού λόγου και προέτρεπε τους μαθητές του να σκέφτονται με λέξεις και όχι με νοήματα. Η μέθοδος του Pereira, αν και δεν έχει σωθεί εξ ολοκλήρου, περιελάμβανε αρχές όπως η σαφής διάγνωση του τύπου κώφωσης που φέρει το κάθε άτομο, η περιορισμένη εφαρμογή των νοημάτων ακόμη και αν αναγνωριζόταν η αξία τους, η εκτενής εφαρμογή της μιμικής για την περίπτωση των εκ γενετής κωφών, η αξιοποίηση του δακτυλικού αλφαβήτου ως βοηθητικού μέσου για την ανάπτυξη της επικοινωνίας, η χειλεανάγνωση, η αξιοποίηση της αφής για την αντίληψη διαφορετικών ήχων, η κατανόηση του τόνου της φωνής και των προωθητικών κινήσεών της και η άσκηση στους ήχους και τη διαφορά της έντασης της φωνής. Τέλος, η άσκηση των υπόλοιπων αισθήσεων, ιδιαίτερα της όρασης και της αφής, μπορούν να συμπληρώσουν, όσο αυτό είναι δυνατό, τα κενά που προέρχονται από την απώλεια της ακοής.³⁷

Η εκπαίδευση στην Αμερική. Η πρώτη αναφορά για κωφά άτομα που έχει καταγραφεί στην Αμερική προέρχεται από το νησί Martha's Vineyard, που βρίσκεται κοντά στη Μασαχουσέτη και χρονολογείται στα 1715. Το πρώτο σχολείο για κωφούς ιδρύθηκε από τον Thomas Bolling, ωστόσο η λειτουργία του διακόπηκε πρόωρα.³⁷

3.6. Κωφοί και Εκπαίδευση στην Διαχρονία

Η νοηματική γλώσσα. Η νοηματική γλώσσα φαίνεται ότι άρχισε να χρησιμοποιείται από το 328 μ.Χ. όταν μοναχοί χριστιανοί που είχαν λάβει όρκους σιωπής άρχισαν να τη χρησιμοποιούν. Η εκκλησία έκτοτε συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην παιδεία των κωφών. Σημαντικό ήταν το έργο προσωπικοτήτων όπως του Pedro Ponce de Leon στην Ισπανία, του Abbé Charles Michel de l' Epée στη Γαλλία και του αιδεσιμότατου Thomas Hopkins Gallaudet στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Προσπάθειες εκπαίδευσης των κωφών. Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης αναφέρθηκαν αρκετές προσπάθειες. Στις Κάτω Χώρες, ο Rudolphus Agricola (1443-1485), στο έργο του *De Inventione Dialectica*, ανέφερε την ιστορία ενός κωφού που εκπαιδεύτηκε να διαβάζει και να γράφει. Στην Ιταλία, ο Dr. Girolamo Cardano (1501-1576) υποστήριξε ότι οι ήχοι ή τα σύμβολα μπορούν να βοηθήσουν τους κωφούς να μάθουν χωρίς καμία εξάρτηση από τις προφορικές δεξιότητες.

Επιπλέον, ο Pedro Ponce de Leon (1520-1584), ένας Ισπανός μοναχός της Βενεδικτίνης, ξεκίνησε διδάσκοντας γραπτά ονόματα αντικειμένων πριν από την προφορική ομιλία. Ο λόγος ήταν ο κύριος τρόπος διδασκαλίας του. Στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα, ο Ramírez de Carrión έγινε γνωστός για την ρεαλιστική του προσέγγιση, η οποία καταγράφηκε από τον Juan Pablo Bonet (1579-1620) στην απλοποίηση των γραμμάτων του αλφαβήτου και τη μέθοδο της διδασκαλίας των κωφών στην ομιλία. Η μέθοδος έδινε σημασία στις χειρονομίες και στους ήχους των γραμμάτων που πρέπει να προφέρονται για τους κωφούς.⁴⁰

Το περιβάλλον της γλώσσας, δηλαδή η ομιλία των ανθρώπων που ζουν στο ίδιο περιβάλλον με τους κωφούς, ήταν καθοριστικής σημασίας για την εκπαιδευτική διαδικασία. Ταυτόχρονα, η συνεισφορά στην εκπαίδευση για τους κωφούς στην Αγγλία είναι συνυφασμένη με την προσφορά του Sir Kenelm Digby και με το βιβλίο του *Treatise για τη φύση των σωμάτων* (1644) και John Bulwer.⁴⁰

Στο έργο του *Philocophus* (1648), ο Bulwer περιέγραψε την αξία της χρήσης του αλφαβήτου χειρών ως το πρώτο βήμα που μπορεί να οδηγήσει στην ανάγνωση του λόγου και την ανάγνωση των χειλέων. Σε αυτή την προσπάθεια συμμετείχαν δύο ιατροί, οι William Holder και John Wallis, οι οποίοι είχαν καθοριστική συμβολή στη βελτίωση της εκπαίδευσης των κωφών και των διαδικασιών που ακολουθούνται σε αυτή. Ο Holder δίδασκε τους κωφούς σχετικά με τους ήχους, τις συλλαβές και, έπειτα, τις λέξεις. Αξιοποίησε ένα μη αυτόματο αλφάβητο που τους βοηθούσε να αναπτύξουν την προφορά των φθόγγων. Ο John Wallis ήταν καθηγητής μαθηματικών και ένας από τους ιδρυτές των Βασιλικής Εταιρείας. Αυτός δίδαξε τους κωφούς με ιδιαίτερο ενθουσιασμό και δημοσίευσε τις οδηγίες του στη Γραμματική της αγγλικής γλώσσας για τους αλλοδαπούς, όπου συμπεριέλαβε και ένα δοκίμιο που σχετιζόταν με την ομιλία ή τη διατύπωση των ήχων.⁴⁰

Αργότερα, το 1680 στη Σκωτία, ο George Dalgarno θέλησε επίσης να ασχοληθεί με την εκπαίδευση των κωφών και δημοσίευσε το έργο του, *Didascalocophus* εμπνευσμένο από τις γνώσεις του σχετικά με τις διαδικασίες μάθησης που σχετίζονται με την τύφλωση και την κώφωση. Για αυτόν, η επιτυχής εκπαίδευση της γλωσσικής

απόκτησης των κωφών βασίστηκε στη συνέπεια, την επιμονή, την επανάληψη και τα χρήσιμα μέσα της αγγλικής γλώσσας. Αργότερα, το 1692, ο Johann Konrad Ammann, έγραψε ένα βιβλίο το *Surdus Loquens* (The Talking Deaf Man), στο οποίο περιγράφει και αξιολογεί τον σχηματισμό και το συνδυασμό γραμμάτων ως μέσο διαδικασίας εκπαίδευσης των κωφών τα οποία χωρίζει σε τρεις κατηγορίες: συμφωνικά, φωνήεντα και ημιφωνήεντα. Ο Άμμαν θεωρήθηκε ο πατέρας του «καθαρού οραλισμού».

Ένας άλλος σημαντικός δάσκαλος της εκπαίδευσης των κωφών, ήταν στρατιωτικός και είχε στρατιωτικό υπόβαθρο εκπαίδευσης. Ο Samuel Heinicke (1727-1790) θεωρήθηκε ο πατέρας του γερμανικού οραλισμού. Η πρακτική εκπαίδευσης του Heinicke εξαρτιόταν αποκλειστικά από την αίσθηση της γεύσης ως υποκατάστατο της ακοής. Η ομιλία και η ικανότητα να μιλά κάποιος ήταν ο μόνος τρόπος για να εκφράσει ξεκάθαρα την σκέψη του.

Η προσέγγιση του Ι' Ερέε. Ο Charles Michel de Ι' Ερέε (1712 – 1789), ένας καθολικός ιερέας (το *abbé* σημαίνει πατέρας), συναντήθηκε με δύο κωφάλαλα κορίτσια ενώ έκανε φιλανθρωπικό έργο στο Παρίσι. Αυτός αισθάνθηκε συμπόνια για τα δύο κορίτσια και θέλησε να τα διδάξει έτσι ώστε να αποκτήσουν τις γνώσεις που έως τότε δεν είχαν λάβει από την εκπαίδευση. Ακολουθώντας μια άλλη οπτική και εκπαιδευτική προσέγγιση, διαφορετική από την προφορική προσέγγιση των προγενέστερων, ο Ι' Ερέε (1712-1789) διαμόρφωσε και χρησιμοποίησε *μεθοδικά σημάδια* βασισμένα σε φυσικά σημεία. Αυτή η προσέγγιση εστιάστηκε περισσότερο την κατανόηση της γλώσσας. Σύντομα και άλλοι μαθητές έμαθαν γι' αυτή του την πρωτοβουλία και με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε το πρώτο δημόσιο σχολείο για τους κωφούς που λειτούργησε σε διεθνές επίπεδο. Για τη συνολική του συνεισφορά στην εκπαίδευση των κωφών, μάλιστα, ο Abbé de Ι' Ερέε θεωρείται ο «Πατέρας των Κωφών».⁴¹

Παρά την αντιπαράθεση και τις διαφορετικές απόψεις σύγχρονων αναλυτών τόσο ο Heinicke, όσο και η μεθοδική εκπαιδευτική προσέγγιση του Ι' Ερέε είχε επηρεάσει πολλούς δασκάλους και παιδαγωγούς στην διαδικασία εκπαιδευτικής προσέγγισης των κωφών. Κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, ο διάδοχος του Ι' Ερέε, ο Abbé Sicard ήταν διευθυντής του Εθνικού Ινστιτούτου Κωφών στη Γαλλία. Ο Sicard συνέχισε να προωθεί τη νοηματική γλώσσα σε ένα νέο κεφάλαιο προτού φυλακιστεί.

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Αν και παρατηρούνται πολλές διαφορές μεταξύ των ιατρικών παραδόσεων και συμπεριφορών που σχετίζονται με τους κωφούς στους διάφορους πολιτισμούς, υπάρχει αριθμός κοινών στοιχείων. Πολλά από αυτά σχετίζονται με τη χρήση βοτάνων στη θεραπεία των παθήσεων του αυτιού ή με τις στάσεις απέναντι στους κωφούς και την ιδιαιτερότητά τους. Σε αρχαιότερους πολιτισμούς ήταν συνηθισμένη η αναγωγή των αιτίων της κώφωσης στο μαγικό ή το υπερφυσικό στοιχείο, κάτι που με την πάροδο των χρόνων εξαλείφθηκε. Έτσι, ενώ παλαιότερα η ασθένεια θεωρείτο ότι οφειλόταν σε κάποιας μορφής ανισορροπία στο σώμα του ασθενούς, με την πάροδο του χρόνου διαπιστώθηκαν τα πραγματικά αίτια και η κώφωση τοποθετήθηκε στο πραγματικό της πλαίσιο. Αυτό καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι με το πέρασμα των ετών, η άσκηση της ιατρικής των ότων απέκτησε αυτόνομη οντότητα παύοντας να διενεργείται από κοινού με άλλες ειδικότητες, όπως συνηθιζόταν μέχρι πρότινος.

Στον αρχαίο κόσμο οι βασανισμοί, η βρεφοκτονία, ο εμπαιγμός, η εκμετάλλευση, οι εγκλεισμοί, η εγκατάλειψη, ήταν ευρέως αποδεκτές για τα ανάπηρα άτομα. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η Αίγυπτος, όπου τα ανάπηρα άτομα προσφέρουν διάφορες υπηρεσίες σε ιδιώτες ή ακόμα και στην πολιτεία. Στη βάση αιγυπτιακών ιερατικών κειμένων που έχουν μεταγραφεί, μεταφραστεί και σχολιαστεί, διαμορφώνεται η εικόνα που σχετίζεται με τον προσδιορισμό της κώφωσης κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Στον αιγυπτιακό πολιτισμό ήταν συνηθισμένη η χρήση εκφράσεων που δήλωναν για παράδειγμα «αυτός που δεν ακούει είναι κωφός» ή «παριστάνει τον κωφό» έτσι ώστε να μην ακούσει.

Ενώ έχουν αναφερθεί αρκετές δημοσιεύσεις όπου διαφαίνεται ότι υπήρχε αρνητική στάση απέναντι στους κωφούς στην αρχαία Αίγυπτο, δεν είναι δυνατή η επιβεβαίωση της αλήθειας. Από τα αιγυπτιακά ιερατικά κείμενα προκύπτει η διαμόρφωση μίας νέας εικόνας για τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζεται η κώφωση κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Η τεκμηρίωση της στάσης απέναντι στην κώφωση στην εβραϊκή παράδοση προέρχεται από τρεις κύριες πηγές: την Παλαιά Διαθήκη, το Ταλμούδ (3ος αιώνας π.Χ) και τα νέα Δογματικά κείμενα. Οι Εβραίοι έτειναν να μην παραχωρούν πλήρη θρησκευτικά δικαιώματα στα κωφά άτομα, τα οποία δεν είχαν αναπτύξει την ικανότητα της ομιλίας. Στο κείμενο της Βίβλου οι κωφοί αντιμετωπίζονται με συμπάθεια και μάλιστα αναφέρεται ότι απαγορεύεται ένας άνθρωπος να χλευάσει τον κωφό.²³

Σύμφωνα με το Ταλμούδ, οι κωφοί βρίσκονται στην ίδια θέση με τα άτομα με νοητική υστέρηση, τα οποία δεν είχαν το νομικό δικαίωμα υπογραφής συμβολαίων, το οποίο ήταν αυτονόητο για τους πολίτες της εποχής εκείνης.⁴²

Μέσα από πρώιμα κείμενα του Ιουδαϊσμού αναδεικνύεται η συζήτηση αναφορικά με ανθρώπους που βίωναν προβλήματα απώλειας ακοής, αλλά και δυσκολίες στην ομιλία και την απόκτηση γνώσεων. Διαφάνηκε όμως ότι για πολλούς κωφούς ήταν εφικτή η κατανόηση και η επικοινωνία, καθώς και η ανάληψη σημαντικών θέσεων ευθύνης.

Αρχίζει να διαμορφώνεται μία ιδιαιτέρως θετική στάση απέναντι στους κωφούς μέσα από την προτροπή του αγαπάτε αλλήλους, αλλά και την ανάδειξη της αξίας του σεβασμού και της ισότητας όλων, συμπεριλαμβανομένων και των αναπήρων.⁴³

Ο Χριστός, εξάλλου, προχώρησε στο διαχωρισμό της αναπηρίας από την αμαρτία και μάλιστα, όπως αναφέρεται στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο,⁴⁴ δεν έχει αμαρτήσει ούτε ο ανάπηρος ούτε οι γονείς του, αλλά η αναπηρία του είναι αποτέλεσμα φυσικών αιτίων.

Η ιατρική στη Μεσοποταμία αξιοποιούσε ένα συνδυασμό από μυστικιστικά και ρεαλιστικά στοιχεία. Η θεραπεία της κώφωσης περιελάμβανε την εισαγωγή φαρμάκων στον έξω ακουστικό πόρο, αλλά και τον καθαρισμό.¹⁹

Η ιατρική των κινέζων θεωρεί ότι η κώφωση και η έλλειψη της κίνησης προκαλούν την εξασθένηση του ατόμου, ενώ έχει και ψυχολογικές επιδράσεις. Η ακοή είναι συνδεδεμένη με το Γιν και με το νερό και βασίζεται στην ισορροπία ανάμεσα στα διαφορετικά στοιχεία.

Ο κωφός φαίνεται ότι θεωρείτο κατώτερος σε σχέση με τους υπόλοιπους πολίτες σε ότι αφορά τα δικαιώματά τους, αλλά και την αντιμετώπιση προς το πρόσωπό τους.

Το Κοράνι παρέχει πλήθος μαρτυριών και εξηγήσεων σχετικά με τη φύση και λειτουργία του ακουστικού συστήματος πολύ πριν τις μοντέρνες επιστημονικές έρευνες. Στο Κοράνι, η λέξη ακοή συχνά σχετίζεται με τη λέξη όραση γεγονός που δείχνει την έμφαση που δίνει το Ισλάμ στις δυο αυτές αισθήσεις.⁴⁵ Ο Αλλάχ εξηγεί τη δημιουργία του ακουστικού συστήματος από το εμβρυολογικό στάδιο, όπως επίσης ότι αυτή προηγείται της δημιουργίας του οπτικού συστήματος.

Σύμφωνα με κάποιους μελετητές, το Κοράνι δεν μιλά για μια φυσική κατάσταση κώφωσης, αλλά για μια πνευματική κατάσταση της απομάκρυνσης από την αποκάλυψη. Από αυτή την άποψη, η κώφωση είναι μια εκδήλωση του *kufr*, που συχνά μεταφράζεται ως δυσπιστία. Είναι αλήθεια ότι η φυσική κατάσταση της κώφωσης δεν έχει στίγμα στο Κοράνι, αλλά είναι επίσης αλήθεια ότι η κώφωση σε διάφορες μεταφράσεις χρησιμοποιείται για να δηλώνει μια ηθικά και πνευματικά καταδικαστέα κατάσταση.

Η θρησκεία παίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή των μουσουλμάνων. Η αντίληψη και γνώση του θρησκευτικού μηνύματος είναι δυνατό να παρεμποδιστεί σε άτομα με διαταραχή της ακοής. Για παράδειγμα η δυνατότητα απαγγελίας χωρίων του Κορανίου, η οποία αποτελεί στοιχειώδη ικανότητα για την πλειοψηφία των μουσουλμάνων, απαιτεί το σωστό άκουσμα και κατόπιν τη σωστή άρθρωση των Αραβικών φωνηέντων. Άτομα με διαταραχή της ακοής αδυνατούν να αναγνωρίσουν και να απαγγείλουν μελωδικά διάφορα χωρία του Κορανίου που σημειωτέον είναι στην Αραβική γλώσσα η οποία δεν είναι απαραίτητως και η μητρική γλώσσα των πιστών.⁴⁶

Ισλαμικές έννοιες όπως “*tawhid*”, πίστη και “*muamalah*”, κοινωνική επαφή, απαιτούν υψηλής τάξης σκέψη και αντίληψη. Δεδομένου ότι η νοητική ανάπτυξη του ανθρώπου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ακοή, άτομα με διαταραχή αυτής αδυνατούν να εμπεδώσουν τις ισλαμικές έννοιες. Στην ισλαμική λατρεία, η κατανόηση όρων όπως “*halal*”, επιτρεπτό και “*haram*”, μη επιτρεπτό, προϋποθέτει επίσης υψηλής τάξης νοητική λειτουργία, η οποία δεν υφίσταται σε παιδιά με διαταραχή της ακοής και/ή αλαλία.⁴⁷

Κατά τους αρχαίους χρόνους, προ και μετά τον Ιπποκράτη, οι υποθέσεις των ότων εξετάζονταν από γενικούς ιατρούς από κοινού με αλλά νοσήματα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι ωτολογικές παθήσεις παρουσίαζαν λιγότερο ενδιαφέρον συγκριτικά με παθήσεις άλλων οργάνων, ιδιαίτερα των οφθαλμών.

Στη διάρκεια των κλασικών χρόνων τόσο η κώφωση όσο και η αλαλία θεωρείτο ως μία προβληματική κατάσταση που εμποδίζει την προσπάθεια του ατόμου να κατακτήσει τη γνώση, ενώ οδηγούσε και στην εκδήλωση ψυχολογικών προβλημάτων. Ο Ιπποκράτης αναφέρει τη σχέση μεταξύ αλαλίας και εκ γενετής κώφωσης χωρίς όμως να παραθέτει την ερμηνεία της. Ο Αριστοτέλης είχε προχωρήσει στη διάκριση ανάμεσα στον κωφό και τον βωβό ή άφωνο άνθρωπο. Επαναλαμβάνει δε την υπάρχουσα συνάρτηση μεταξύ αλαλίας και εκ γενετής κώφωσης.³² Μάλιστα, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, οι κωφοί ήταν διανοητικά καθυστερημένοι.

Τα άτομα που ήταν κωφά, σύμφωνα με τον Ιουστινιάνειο Κώδικα, αντιμετωπίζονταν διαφορετικά ανάλογα με το αν είχαν λάβει εκπαίδευση. Τα άτομα που ήταν κωφά και άφωνα, αλλά είχαν εκπαιδευτεί, τα άτομα που ήταν κωφά, αλλά είχαν τη δυνατότητα ομιλίας, τα συμπτωματικά κωφά άτομα, καθώς και τα άφωνα, αλλά ακούοντα άτομα είχαν πλήρη νομικά δικαιώματα, αφού δεν θεωρείτο ότι αντιμετώπιζαν δυσκολίες στην κατανόηση και την έκφραση των ιδεών τους. Αντίθετα, οι κωφοί και άφωνοι εκ γενετής, καθώς και κάθε άτομο των παραπάνω κατηγοριών που δεν είχε λάβει τη

στοιχειώδη εκπαίδευση δεν μπορούσε να απολαμβάνει τα ανάλογα δικαιώματα, αφού θεωρείται ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν την απαραίτητη εκπαίδευση που θα τους έδινε τη δυνατότητα να τα αξιοποιήσουν χωρίς εμπόδια.⁴

Κατά τους σκοτεινούς χρόνους του Μεσαίωνα άρχισε σιγά σιγά να διαμορφώνεται μία νέα προσέγγιση στην κώφωση και την αντιμετώπισή της. Αρχικά, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι κατά τα πρώτα χρόνια η αντιμετώπισή τους δεν ήταν η δέουσα. Σε μία περίοδο κατά την οποία βασίλευε το κυνήγι μαγισσών διαπράχθηκε πληθώρα εγκλημάτων έναντι των αναπήρων. Οι άνθρωποι δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν το λόγο της διαφορετικότητας αυτών των ανθρώπων και, με βάση τις προκαταλήψεις και τις δεισιδαιμονίες που επικρατούσαν κατά τη συγκεκριμένη εποχή, οδηγήθηκαν σε ιδιαιτέρως σκληρή συμπεριφορά απέναντί τους.³⁶

Στη διάρκεια της εποχής του Μεσαίωνα τα κωφά άτομα, όπως και γενικά τα άτομα με αναπηρίες, δεν είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αντί για την ευκαιρία εκπαίδευσης, στα άτομα αυτά παρέχόταν ελεημοσύνη. Η εποχή αυτή χαρακτηριζόταν από άγνοια σε ότι αφορά τα αίτια και τις συνέπειες της συγκεκριμένης βλάβης, ωστόσο υπάρχουν αναφορές σε ίαση τόσο της κώφωσης όσο και της αφωνίας, η οποία αποδιδόταν κατά κανόνα σε κάποιο θαύμα.

Με το πέρασμα των χρόνων, και ιδιαίτερα υπό την επίδραση των ιδεών της Αναγέννησης, οι κωφοί άρχισαν σταδιακά να αποκτούν τη δυνατότητα ένταξης στα εκπαιδευτικά συστήματα με ποικίλους τρόπους. Επρόκειτο για ένα σημαντικό βήμα προς την αναγνώριση των δυνατοτήτων των κωφών στην ομιλία και την επικοινωνία. Η ανάπτυξη της νοηματικής γλώσσας αποτέλεσε, εξάλλου, τη βασική εξέλιξη που οδήγησε στη ανάδειξη της ανάγκης για εκπαίδευση των κωφών.

Η εκπαίδευση των κωφών και γενικότερα των ατόμων με αναπηρία αποτελεί μία προτεραιότητα της σύγχρονης εποχής. Ως αίτημα αναπτύχθηκε ήδη από τους προηγούμενους αιώνες. Η εκκλησία συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην παιδεία των κωφών. Η ποιμαντική φροντίδα για τους κωφούς επεκτάθηκε και έξω από το χώρο της εκπαίδευσης. Οι πρώτες ενέργειες που σχετίζονται με την ανάδειξη της αξίας της εκπαίδευσης των κωφών εντοπίζονται στη διάρκεια του 16ου αιώνα με επίκεντρο την Ισπανία, ενώ κατά τον 17ο αιώνα ακολούθησαν και άλλες χώρες το ίδιο παράδειγμα, συμπεριλαμβανομένης της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας. Η εκπαίδευση των κωφών έχει βρεθεί στο επίκεντρο της έρευνας, ενώ έχει προκαλέσει έντονες συζητήσεις μεταξύ των ερευνητών. Η ακοή, εξάλλου, αποτελεί για τον άνθρωπο σημαντικό στοιχείο κοινωνικοποίησης, γι' αυτό και συχνά οι κωφοί βιώνουν τον κίνδυνο της περιθωριοποίησης.⁴⁸

Όσον αφορά τις στάσεις της κοινωνίας απέναντι στην κώφωση, αυτές επίσης διαφοροποιούνται στο πέρασμα των χρόνων. Νωρίς στην πορεία του ανθρώπινου γένους, αναγνωρίστηκε η συμβολή της κώφωσης στην έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και κατεγράφησαν οι κοινωνικές επιπτώσεις που αυτή προκαλεί. Η κώφωση στους αρχαίους πολιτισμούς κυρίως, συσχετίστηκε με ένα σύνολο από αρνητικές θέσεις και προκαταλήψεις, οι οποίες πηγάζουν από την αδυναμία του κωφού να φέρει εις πέρας δραστηριότητες που ήταν αυτονόητες για τους υπόλοιπους ανθρώπους και την καθημερινότητά τους. Κατά περιόδους έχουν διατυπωθεί αρνητικές κρίσεις ενάντια στους κωφούς, οι οποίοι έχουν χαρακτηριστεί ακόμη και ως άτομα μειωμένης ευφυΐας.⁴⁹ Πριν ακόμη γίνουν κατανοητές οι ιατρικές και βιολογικές της αιτίες, η κοινωνία έτεινε να αντιμετωπίζει την κώφωση με αρνητική διάθεση, γι' αυτό και οι κωφοί συχνά δεν είχαν την θέση που είχαν οι υπόλοιποι πολίτες σε αυτή. Σημαντικό ήταν το έργο του Charles Michel de l' Epée, ο οποίος εργάστηκε συστηματικά με στόχο την ανάδειξη των ικανοτήτων των κωφών, καθώς και της δυνατότητάς τους να αποκτήσουν γνώσεις και δεξιότητες, στην οποία δεν πίστευε η κοινωνία της εποχής τους. Παράλληλα, ανέδειξε τη χρησιμότητα της νοηματικής γλώσσας, η οποία μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για την επικοινωνία και την εκπαίδευση των κωφών.

Ο Abbé de l' Epée κατανόησε την ανάγκη που έχουν οι κωφοί να αρχίσουν να μαθαίνουν και να αποκτήσουν γνώσεις για τον κόσμο. Η συνεισφορά του οδήγησε σε περαιτέρω αναγνώριση της σπουδαιότητας της νοηματικής γλώσσας για τη διδασκαλία των κωφών. Ο ίδιος, ως δάσκαλος, προσπάθησε να κατανοήσει και να μάθει τα σημάδια που οι κωφοί μαθητές χρησιμοποιούσαν για την επικοινωνία τους. Ωστόσο, διαπίστωσε ότι η νοηματική γλώσσα που ήδη υπήρχε εκείνη την εποχή δεν ήταν επαρκής ώστε να ικανοποιήσει τις ανάγκες των κωφών μαθητών. Για το λόγο αυτό, δημιούργησε ένα σύστημα από σημεία που ονομάζονταν *μεθοδικά σημάδια*, τα οποία σχετίζονταν με τη γαλλική γραμματική και γλώσσα. Παράλληλα, προχώρησε στην έκδοση λεξικού της νοηματικής γλώσσας, όπου έδινε έμφαση στην ανάπτυξη της γλώσσας.⁴¹

Μέσα από την προσπάθεια του Abbé de l' Epée ξεκίνησε το εγχείρημα της εκπαίδευσης των κωφών που συνεχίζεται έως και σήμερα. Το όραμά του βασίστηκε στην πεποίθησή του ότι κάθε άνθρωπος μπορεί έστω με τις χειρονομίες να εκφράσει τις ιδέες του. Θεωρούσε, παράλληλα, ότι με αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος παύει να είναι άλαλος, αφού χρησιμοποιεί μία μορφή γλώσσας. Η προσπάθεια του l' Epée για

καθιέρωση της νοηματικής γλώσσας συνεχίστηκε και στη διάρκεια των επόμενων αιώνων.⁵⁰

Το έργο του Charles Michel de l' Erée αποτέλεσε ορόσημο για την εκπαίδευση των κωφών και τη μελλοντική της εξέλιξη. Έθεσε τις βάσεις για τη μαζική εκπαίδευση των κωφών, ενώ προχώρησε και σε γνωστοποίηση των μεθόδων που χρησιμοποίησε στη διάρκεια της εκπαίδευσής του. Η γνωστοποίηση των μεθόδων του και η διάδοσή τους και σε άλλους δασκάλους αποτέλεσε σε κάποιο βαθμό καινοτομία σε μία εποχή κατά την οποία κοινή πρακτική ήταν οι δάσκαλοι να κρατούν μυστικές τις μεθόδους τους. Παράλληλα, απευθύνθηκε στο σύνολο των κοινωνικών τάξεων και με αυτόν τον τρόπο συνέβαλε στην κατανόηση και την αποδοχή του καθολικού δικαιώματος στην εκπαίδευση. Η ίδρυση του πρώτου σχολείου κωφών στον κόσμο, αλλά και η συμβολή του στη διαμόρφωση και τη διάδοση της νοηματικής γλώσσας ήταν σημαντική.³⁶

Από την άλλη πλευρά, ο Charles Michel de l' Erée δέχτηκε και την κριτική για το έργο του, κυρίως λόγω του ότι δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην άρθρωση και τη χειλεανάγνωση, όπως είχαν κάνει προγενέστεροί του. Το 1778, Heinicke ίδρυσε σχολείο κωφών στη Γερμανία κρατώντας μυστική τη μέθοδο που δίδασκε τα κωφά παιδιά. Με ασκήσεις άρθρωσης μόνο, υποστήριξε τη διδασκαλία της ομιλίας. Ο Heinicke ήταν ένας από τους φανατικούς επικριτές του l' Erée. Η διαμάχη σχετικά με τις μεθόδους των δυο συνεχίστηκε και τον 19ο αιώνα όντας γνωστή σαν ο πόλεμος των 200 χρόνων. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ήταν σημαντικό το γεγονός ότι έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην κοινωνικοποίηση των κωφών και την αξία του σχηματισμού ομάδων κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στο σχολείο, έτσι ώστε να ικανοποιηθεί η ανάγκη τους για επικοινωνία και αλληλεπίδραση που είναι έμφυτη στον άνθρωπο.³⁴

Το σύστημα του Abbé de l' Erée, ακόμη και στην πλέον απλή μορφή του, ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκο, καθώς μία απλή φράση απαιτούσε από τους μαθητές να χρησιμοποιήσουν πολλά σημάδια. Η πολυπλοκότητα του συστήματος, πάντως, δεν αποτέλεσε τελικά εμπόδιο για τους μαθητές που θέλησαν να γράψουν ακόμη και ολόκληρα κείμενα, ακόμη και αν ήταν ορατοί οι περιορισμοί. Η γνωστική τους ανάπτυξη, η οποία ήταν ο απώτερος σκοπός του συστήματος του l' Erée, επιτεύχθηκε και αυτό οδήγησε στην έλευση και άλλων μαθητών που θέλησαν να εκπαιδευτούν με τη δική του μέθοδο.⁴¹

Το έργο του l' Erée συνέχισαν και άλλοι μετά από το θάνατό του. Κύριος συνεχιστής του ήταν ο Sicard (1742 – 1822). Αυτός βασίστηκε στην πίστη του l' Erée ότι οι κινήσεις των χεριών μπορούν να συμβάλλουν στην έκφραση των ιδεών των κωφών και

θεωρούσε τη γλώσσα των χεριών ως μία παγκόσμια γλώσσα, που είναι κοινή για όλους τους ανθρώπους.³⁷

Η ανθρώπινη ζωή συνδέεται με διάφορα μέσα επικοινωνίας. Μια τεράστια ποσότητα πληροφοριών εισέρχεται στο ανθρώπινο μυαλό καθημερινά, τις οποίες κάθε άτομο πρέπει να φιλτράρει και να ερμηνεύει σύμφωνα με τις δικές του ανάγκες. Η πλειονότητα των ανθρώπων, που γεννιούνται με την ακοή σε φυσιολογική λειτουργία, χρησιμοποιούν μία ομιλούμενη γλώσσα. Οι άνθρωποι που γεννιούνται χωρίς να ακούν, όπως και αυτοί που χάνουν την ακοή κατά τη διάρκεια της ζωής τους μπορούν να επιλέξουν να χρησιμοποιούν τη νοηματική γλώσσα.

Δεν είναι τυχαίο ότι η μέθοδος που υιοθέτησε ο Charles Michel de l' Epée αποτέλεσε έμπνευση και για μεταγενέστερους που θέλησαν να αναλάβουν το ρόλο του δασκάλου των κωφών ή γενικότερα, να συμβάλλουν στη βελτίωση των δυνατοτήτων τους να εκπαιδευτούν και να αποκτήσουν γνώσεις.

Η εκπαίδευση των κωφών, εξάλλου, είναι ένα αντικείμενο που δε σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με την εξοικειώσή τους με συγκεκριμένα διδακτικά αντικείμενα και των γνώσεων που σχετίζονται με αυτά. Αντίθετα, αποτελεί κάτι πολύ πιο ουσιαστικό, αφού συμβάλλει στην ικανοποίηση μίας βασικής τους ανάγκης που δεν ικανοποιείται όταν δεν έχουν τη δυνατότητα να ενταχθούν σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον. Πρόκειται για την ανάγκη για αλληλεπίδραση με τους άλλους ανθρώπους και για επικοινωνία με αυτούς. Η συγκεκριμένη ανάγκη είναι εγγενής σε κάθε άνθρωπο, ωστόσο για την περίπτωση των κωφών φαίνεται ότι για πολλά χρόνια τέθηκε στο περιθώριο, αφού θεωρείτο ότι δεν είναι δυνατό να ικανοποιηθεί.

Η συμβολή του Charles Michel de l' Epée, λοιπόν, όπως και άλλων σημαντικών προσωπικοτήτων που δραστηριοποιήθηκαν στον συγκεκριμένο χώρο, της εκπαίδευσης των κωφών, ήταν ιδιαίτερα σημαντική και δεν έμεινε μόνο στην παροχή γνώσεων. Αντίθετα, άνοιξε το δρόμο για περαιτέρω ενασχόληση με το συγκεκριμένο αντικείμενο και για ένταξη των κωφών στα εκπαιδευτικά συστήματα.

Εξάλλου, είναι γεγονός ότι η αδυναμία του ατόμου να εκφραστεί μέσω της γλώσσας συχνά τον οδηγεί στην εκδήλωση διαταραχών συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένης και της επιθετικότητας, οι οποίες εκλαμβάνονται ως εγγενείς διαταραχές.

Οι απόψεις για την ακοή επηρεάζουν κάθε πτυχή της ζωής, συμπεριλαμβανομένης και της οικονομικής και της κοινωνικής θέσης του ατόμου, της πολιτιστικής του ταυτότητας, της θρησκευτικής του επιλογής, αλλά και της επικοινωνίας.⁵¹ Η έλλειψη ακοής και η συνεπακόλουθη αναπηρία που αυτή συνεπάγεται, έγιναν κατά καιρούς

αντικείμενο μελέτης σε μια προσπάθεια εξεύρεσης θεραπευτικών λύσεων και ομαλής επανένταξης των ατόμων με κώφωση στο κοινωνικό σύνολο.

Ακούγοντας τους ανθρώπους, ειδικά οι ιατροί και οι ειδικοί έχουν αναζητήσει διαφορετικούς τρόπους για να βελτιώσουν την ικανότητα ακοής των κωφών. Ομοίως, τα εκπαιδευτικά συστήματα έχουν εφαρμόσει διάφορα προγράμματα για να βελτιώσουν την ομιλία και την ικανότητα των ατόμων να μαθαίνουν. Ωστόσο, συχνά παρατηρείται ότι στην ουσία τα άτομα με κώφωση δεν αντιμετωπίζονται με τον κατάλληλο τρόπο από τα εκπαιδευτικά συστήματα και αυτό έχει αρνητικές συνέπειες στη ζωή των κωφών, οι οποίοι μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να επωφεληθούν από τη χρήση των κοχλιακών εμφυτευμάτων ή άλλων βοηθημάτων, αν και αυτό δεν είναι πάντοτε εφικτό.⁵²

Τα κοχλιακά εμφυτεύματα αποτελούν μεγάλη επιτυχία στην ιστορία της σύγχρονης ιατρικής, καθώς είναι σε θέση να αποκαταστήσουν την κατανόηση της ομιλίας και την ικανότητα επικοινωνίας στα άτομα με κώφωση. Η πρόωρη κοχλιακή εμφύτευση στα παιδιά έχει θετική επίδραση στην ανάπτυξη των ακουστικών οδών, καθώς και σε αποτελέσματα μετά την εμφύτευση.⁵³

Οι σύγχρονες μέθοδοι αντιμετώπισης της κώφωσης αποκαθιστούν την ορθή φυσική και πνευματική ανάπτυξη του ατόμου μειώνοντας συνάμα τις όποιες πιθανότητες κοινωνικής περιθωριοποίησης.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σοβαρή αναπηρία που η κώφωση προκαλεί, έτεινε στην περιθωριοποίηση των ασθενών με όλα τα αρνητικά συνεπακόλουθα για την ψυχική τους υγεία. Πολλές φορές αντιμετωπίζονταν ως άτομα μειωμένης νοημοσύνης, και γι' αυτό στερούνταν των βασικών δικαιωμάτων που κάθε πολίτης δικαιούται να απολαμβάνει. Αν και η κώφωση θεωρείτο ως μία αναπηρία, οι κωφοί θεωρούνταν κατώτεροι από τους ανθρώπους που είχαν διαφορετικές αναπηρίες, όπως κινητικές, αφού δεν είχαν τη δυνατότητα της συμμετοχής σε πνευματικές συζητήσεις και γενικά σε οποιαδήποτε δραστηριότητα απαιτούσε τη λεκτική επικοινωνία. Την κατάσταση αυτή επιδεινώνει το γεγονός ότι οι κωφοί, ιδιαίτερα όσοι φέρουν εκ γενετής τη βλάβη, δεν έχουν αναπτύξει επαρκώς τις μεθόδους επικοινωνίας κι έτσι συχνά εκδηλώνονται διαταραχές της συμπεριφοράς και επιθετικότητα που σε πολλές περιπτώσεις εκλαμβάνονται ως συγγενείς διαταραχές. Μάλιστα, στην περίπτωση που η κώφωση προκληθεί από άλλη

κατάσταση, όπως από περιγεννητική ασφυξία, συχνά συνοδεύεται και από άλλα προβλήματα και διαταραχές, διανοητικές ή μη. Το γεγονός αυτό σε μεγάλο βαθμό ευθύνεται για τις αρνητικές δοξασίες και τις προκαταλήψεις που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί για τους κωφούς. Στην κοινωνία επικρατούν αρνητικές αντιλήψεις αναφορικά με την κώφωση και τις ανάγκες των ατόμων που ανήκουν στην κατηγορία αυτή.

Ένα από τα ζητήματα που έχουν απασχολήσει τη διεθνή ερευνητική και εκπαιδευτική κοινότητα στο πέρασμα των χρόνων είναι η εκπαίδευση των κωφών, ο βαθμός στον οποίο αυτοί μπορούν να εκπαιδευτούν, καθώς και οι μέθοδοι που είναι οι πλέον κατάλληλες γι' αυτή τη διαδικασία. Οι κωφοί δεν είχαν πάντοτε τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην εκπαίδευση, καθώς δεν μπορούσαν να ακούσουν και να μιλήσουν, να εκφράσουν τις σκέψεις τους και να δηλώσουν αυτά που έχουν διδαχθεί. Ο τρόπος διδασκαλίας των κωφών λοιπόν διαμέσου των αιώνων ακολουθεί γράμματα, ιδέες γραπτών λέξεων και αργές διακριτές κινήσεις της ανάγνωσης των χειλιών. Ο πολιτισμός είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης φύσης, με την κώφωση να αποτελεί σημαντική τροχοπέδη στην εξέλιξή του.

Το μέλλον, υποβοηθούμενο από τη σύγχρονη τεχνολογία, δείχνει ακόμη πιο πειστικό ως προς την οριστική αποκατάσταση του προβλήματος. Τα κοχλιακά εμφυτεύματα, μια από τις σημαντικότερες πρόσφατες εξελίξεις στην ωτολογία, δίνουν ακοή σε κωφά παιδιά και ενήλικες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Stewart, D. & Kluwin, T. (2001). *Teaching deaf and hard of hearing students: content, strategies and curriculum*. Allyn & Bacon, Needham, Massachusetts.
2. Strong, M. (1988). *Language learning and deafness*. Cambridge University Press, Cambridge.
3. Λαμπροπούλου, Β. (1999). Διάγνωση – αποκατάσταση βαρηκοΐας – συμβουλευτική γονέων και έγκαιρη παρέμβαση. 2^ο Εκπαιδευτικό Πακέτο *Επιμόρφωσης*. Πάτρα: Μονάδα Αγωγής Κωφών – Πανεπιστήμιο Πατρών.
4. Moores, D. F. (2007). *Εκπαίδευση και κώφωση. Ψυχολογική προσέγγιση, αρχές και πρακτικές*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
5. Κρουσταλλάκης, Γ. (2005). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και στο σχολείο*. Στ έκδοση, Αθήνα.
6. Ηλιάδης, Θ., Μεταξάς, Σ., & Ψηφίδης, Α. (1993). *Διαταραχές ακοής και ομιλίας στα παιδιά*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
7. Marschark, M., Lang, H. & Albertini, J. (2002). *Educating deaf students. From research to practice*. Oxford University Press, New York.
8. Λαμπροπούλου, Β. (2004). *Αναλυτικά προγράμματα σπουδών για μαθητές με προβλήματα ακοής για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Β' τόμος*. ΕΠΕΑΕΚ, ΥΠΕΠΘ & Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα.
9. Νικολαραϊζή, Μ. (2011). Εκπαίδευση κωφών / βαρήκοων παιδιών. Στο Σ. Παντελιάδου & Β. Αργυρόπουλος (Επιμ.). *Ειδική Αγωγή. Από την έρευνα στην διδακτική πράξη*. Πεδίο, σελ 135-184, Αθήνα.
10. Κυπριωτάκης, Α. (2000). *Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους*. Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
11. King, LW. (2004). *The Code of Hammurabi*. Kessinger, Whitefish, Montana.
12. Thorwald, J. (1962). *Science and secrets of early medicine*. Thames & Hudson, London.
13. Gamatsi, I. E., Nikolopoulos, Th. P., Lioumi, D. E.. The ear and its malformations: strange beliefs and misconceptions. *BJPS* 2003 Jun [March 20, 2019] 56(4): 369–374. Available from: URL:[https://doi.org/10.1016/S0007-1226\(03\)00192-9](https://doi.org/10.1016/S0007-1226(03)00192-9), PMID: [12873465](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12873465/)
14. Διαμαντή, Ε. Περιγεννητική ασφυξία – Υποξαιμική ισχαιμική εγκεφαλοπάθεια [3.4.19] Available from: www1.med.auth.gr/depts/nicu1/neognologia/3epidiamPA.pdf

15. Ortiz de Montellano, BR. (1990). *Aztec medicine, health and nutrition*. Rutgers University Press, New Brunswick.
16. Guerra, F. (1966). Aztec medicine. *Medical History*, vol. 10. pp. 315-38.
17. Dibble CE, & Anderson AJO. (1961). *The Florentine Codex. Santa Fe*, School of American research and the Museum of New Mexico.
18. Elferink, JGR. (1999). Mental disorder among the Incas in ancient Peru. *History of Psychiatry*. vol. 10. pp. 303-18.
19. Miles, M. (2008-09). *Hittite Deaf Men in the 13th Century BC: introductory notes with annotated bibliography*. [21 Ιουλίου 2018]. Available from: www.Independentliving.org/docs7/miles200809.html.
20. Ebbell, B. (1937). *The papyrus Ebers*. Levin & Munksgaard, Copenhagen.
21. Ghalioungui, P. (1983) *La medicine des pharaons*. Laffont, Paris.
22. Κολιτσαρά, Ι.Θ.(1989). Έξοδος. Ο Μωσής επιστρέφει στην Αίγυπτο. Στο *Παλαιά Διαθήκη*. Τόμος Α, κεφ.Δ΄,11, σελ.166. Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ», Αθήνα.
23. Κολιτσαρά, Ι.Θ.(1989). Λευιτικών. Νόμοι αγιότητας και δικαιοσύνης. *Παλαιά Διαθήκη*. Τόμος Α, κεφ.ΙΘ΄,14, σελ.308. Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ», Αθήνα.
24. Καραβιδόπουλος, Ι. Δ. (1988). *Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιον*. Ερμηνεία Καινής Διαθήκης. Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη.
25. Τρεμπέλα, Π. (1992). Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιον. Η θεραπεία της θυγατρός της Χαναναίας και του κωφού μογιλάου. Ζ΄, 31-37. *Η Καινή Διαθήκη Μετά Συντόμου Ερμηνείας*. 34^η εκδ. Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ», Αθήνα.
26. Αποστολικοί Κανόνες. *Ιεροί Κανόνες των Αγίων και Πανσέπτων Αποστόλων*. Κανών ΝΖ΄.
27. Campbell Thompson, R. (1931). Assyrian prescriptions for diseases of the ears. *The Journal of the Asiatic Society*. vol. 63, no.1, p.125.
28. Maoshing, N. (1995). *The Yellow Emperor's classic of medicine*. Shambhala, Boston.
29. Doninger, W. & Smith, BK. (1991). *The laws of Manu*. Penguin, London.
30. Garcia, H., Sierra A., Bala'm G. (1999). *Wind in the blood*. North Atlantic Books, Berkeley.
31. Hart, GD. (2000). *Asclepius the god of medicine*. London: Royal Society of Medicine.
32. Μπονώτη, Σπ. (1966). *Αι περί της παθολογίας των ότων αντιλήψεις των αρχαίων ελληνών ιατρών*. Ph.D. Thesis, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

33. Scott, S.P. (1932)tr. *The Digests or Pandects*. Cincinnati.
34. De Libero, S. (2002). Dem Schiksal trotzdem.Behinderte Aristokraten in Rom. 77-83Dibble CE, & Anderson AJO. (1961). *The Florentine Codex*. Santa Fe, School of American research and the Museum of New Mexico.
35. Kaegi, W.E. (2003), Heraclius Emperor of Byzantium. Cambridge University Press, UK.
36. Λαζανά, Β. (1984). *Το πρόβλημα των κωφαλάλων*. Αθήνα.
37. Ζαφειράτου – Κολιούμπα, Ε. (1994). *Γνωριμία με την κώφωση*. Έλλην, Αθήνα.
38. Nielsen, K. E. (2012). *A disability history of the United States*. Beacon Press, Boston.
39. Σχολή Κωφών (2003). *Σχολή κωφών. Μια πορεία πενήντα χρόνων. Το έργο και οι δραστηριότητες της σχολής*. [6 Σεπτεμβρίου 2018]. Available from: URL: <http://eid-scholi-kofon-lef.schools.ac.cy>.
40. Eriksson, P. (1998). *The History of Deaf People: A Source Book* Hardcover.
41. Moores, D. (1996). *Educating the deaf. Psychology. Principles and practices*. Fourth Edition. Houghton Mifflin Company, Boston.
42. Κωσταντέλος, Δ. (1986). *Βυζαντινή φιλανθρωπία και κοινωνική πρόνοια*. Φως, Αθήνα.
43. Anstotz, C. (1994). *Βασικές αρχές της παιδαγωγικής για τα νοητικά καθυστερημένα άτομα*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
44. Τρεμπέλα, Π. (1992). Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον . Η θεραπεία του εκ γενετής τυφλού. Θ΄, 3. *Η Καινή Διαθήκη Μετά Συντόμου Ερμηνείας*. 34^η εκδ. Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ», Αθήναι.
45. Rajabnejad, MR. (2012). Evaluating the position of ear and eye in Quran and Nahjolbalaghe, and the philosophy of ear precedence over eye in Quran and Nahjolbalagha. *Quran and Medicine. JHSS* ,1(3):8-12.
46. Saari, NH., Umat., C, & Teh, KSM. (2013). Factors affecting the learning of the Holy Quran among severely and profoundly hearing-impaired children with a cochlear implant. *JHSS* 2(1):85-92.
47. Rahmat, S. et al. Hearing Impairment from the Islamic Perspective: A Review. Proceedings of the 2d World Congress on Integration and Islamicisation; 2016 Oct 21-23;Kuantan, Pahang, Malaysia. *IMJM* 17 (No 2)
48. Van Cleve, J. (2002). *The study of signed languages: essays in honor of William C. Stokoe*. Gallaudet University Press, Washington.

49. Monaghan, L., Schmalting, C., Nakamura, K., Turner, G. (2003). *Many Ways to Be Deaf: International Variation in Deaf Communities*. Gallaudet University Press, Washington.
50. Markowicz, H. (1987). *American Sign Language: Fact and Fancy*. Gallaudet University Press, Washington.
51. Douek, E. (2014). *Overcoming Deafness: The Story of Hearing and Language by Ellis Douek*. Imperial College Press.
52. See Casper Wever. (2002). *Parenting Deaf Children in the Era of Cochlear Implantation: a narrative- ethical analysis*. Thesis, University of Nijmegen.
53. Vlastarakos, P. V., Vasileiou, A., Nikolopoulos, Th. P. The value of ASSR threshold-based bilateral hearing aid fitting in children with difficult or unreliable behavioral audiometry. *ENT Journal* 2017 Dec [April 14, 2019] 96(12):464-468. Available from: URL:<https://doi.org/10.1177/014556131709601207>, PMID:29236269.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών